

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

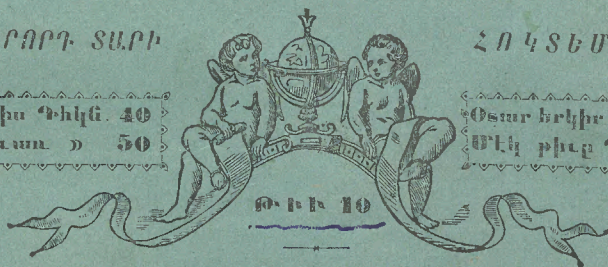
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Պօլիս Գիկն. 40
Գաւառ » 50

Պօլիս Գիկն. 40
Պէկ քիւր Գիկ. 45

ԹԻՒ 10

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Օրուան խնդիրներ	Ե.
Փառասեկ տնուր	ՆԱՀԱՊԵՏ ԴՈՒՍԻՆԵԱՆ
Անմահութիւն հոգւոյ	ԵՂԻՇԷ Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Առ Մեծ. Կարապէտ Էժէնի Գարապաւ	ԹՈՎՍԱՍ ԹԷՐՁԵԱՆ
Հայոց պատմութիւն	Ե.
Ճանապարհորդական շարաւորութիւններ	ՍԻՍՈՆ ՅՈՎՆԱՆԵԱՆ
Տալիսեան համոկանի, Բ. Բագդեայ կահաւոն	ՆԵՐՍԷՍ Գ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ
Յեշին վարդն ամառան (Թովմաս Մար)	ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳՍԷ
Բրաւանգի (Սիպակ)	ՍԵԼԱՆԻԱ
Ճանիկ Էժէնի Եաղրեան	Ե.
Défaillance	ՃԱՆԻԿ ԵԱԶՐԵԱՆ
Նուարում	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Գերմանական կեանք, աղջկանց կրթութիւն	ՎԱՀՆՈՒՆԻ
Ազգ. վարժարան արհեստական ուսուցման	ԿՕՊԼԷ
Խնդրամոլիկ աղջիկը	Ե.
Ողբ ի մահ Մարիամ Ալանանեանի	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵԹԵԱՆ
Բոլ Պէր	Ե.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

- Մ. ԳՍՐԱԳԱՇԵԱՆ. — Պատմութիւն Հայոց։
- Մ. ԱՇՃԵԱՆ. — Օսմանեան Պատմութիւն։
- Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ. — Նոր աշխարհագրութիւն պատկերագար։
- Մ. ՆՈՒՊՈՐԵԱՆ. — Նորայրեան բառարանին սխալները (Յաւելուած Արեւելեան Մասից)։
- Մ. ՄՈԶԵԱՆ. — Համառոտ բնագիտութիւն ըստ Տիկին Բար Դարբանդիի։
- Յ. Թ. ՀԻՆՏԷԱՆ. — Հիմնական նոր եղանակ գիտնականին շարագրութեան։
- Վ. ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. — Տեսական եւ գործնական երկրաչափութիւն (տես առ տես կը հրատարակուի)։
- Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ. — Խիկար, ամսօրեայ ծաղրանկար։
- Յ. — Առաջնորդ իտալական լեզուի։
- Ե. Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ. — Զրուցատրական եղանակ Գոստենրեկի ուսման։

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՖԷՆՏԻ ԳԱՐԱԳԱՇԻ

Հասցնելիւր քարգնանութիւնի
Առ սփոյնայն

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻՍԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՆԵՏԿՈՅ

- Հ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՍՈՓԱՐԵԱՆ. — Երկրաբանութիւն։
- ՆՈՅՆ. — Բուսաբանութիւն։
- Հ. ՍԱՄՈՒԷԼ ԳԱՆԴԵՐԵԱՆ. — Բառարան Գաղղ-Հայ-Տաճկ։
- Հ. ՅՈՒՍԷԿ ՄԵՀՐԱՊ. — Բերականութիւն իտալական լեզուի Անի ոճով։

Շարք ընկիր պատմութեանց

Միլիթարեան Գլխաւորն է Բէրլինայէ Բաղար, Սեղբոս
Խան՝ Վերի յարկ, Դալաթիա։

ՅՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՄ

ԱՄՍԵԱՅ

ՕՐՈՒԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Օրուան խնդիրք շատ են. Կաթողիկոսական խնդիր, Պատրիարքական խնդիր, Սահմանադրութեան վերաքննութեան խնդիր, Տնտեսական խնդիր, Եկեղեցական եւ դպրոցական բարեկարգութեան խնդիր: Քիչ մը սոյն ազգային խնդրոց վրայ խօսակցինք մեր ազգաշոգ բներեցօղաց հետ:

Ա.

Ըստ մեզ, յաւէտ առաջնութիւն ունեցող խնդիրն է այն, որոնք ամենէն վերջ յիշեցինք, որով ամենէն նուազ կը զբաղին բնդհանրապէս օրաթերթք, որով ամենէն աւելի կը զբաղին Երկրագունտ: Մեր ցուցակակարգին հետեւելով, խօսինք մենք ալ նախ Կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ:

Հայ ազգին զօրութիւնք-բարեբաղդարար-միմիայն բարոյական գոյով, Հայոց համար ալ պիտ' ըսէինք թէ քառոյսկան ազգ մ'են: Սակայն մեր ազգին միակ զօրութիւնքն եղող այդ բարոյական զօրութիւնք այնքան նուազ զարգացած են, որ կը շատանանք՝ օտարաց նման՝ մանրադիտական ազգ կոչելով Հայն, — եթէ մակդիրով մը հարկ ըլլայ յիշել զայն: Մեր բարոյական զօրութեանց առաջինն, Եկեղեցին, իննեւտասներորդ դարուն մէջ օրըստօրէ կը տուայտի, կը խաւարի: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սոյն տուայտումն անշուշտ ունի զանազան պատճառներ. այլ միթէ կը սխալինք՝ գլխաւոր

սլատճառաց մին համարելով եկեղեցական կեդրոնական զօրութեան մը չը գոյութիւնն : Եւրոպայոյ մէջ, ուրիշ փոխ առինք մեր Սահմանադրութիւնն, ամեն վարչութիւն կեդրոնացական է : Ֆռանսան, ոյր արդի կառավարութեան ձեւն անտարակոյս ամենէն նուազ միապետականն է՝ ըստ որում հանրապետական կառավարութեամբ իսկ այդ երկիրն այսօր կը վարի, Ֆռանսան այսօր այնքան կեդրոնացական է թերեւս որքան Առաջին կայսրութեան ժամանակ : Վարչական կազմաւորութեան մէջ կը տեսնենք անձուկ աստիճանաւորութիւն մը . յետնագոյն պաշտօնեայն իրմէ վերնագոյնին պատասխանատու, համարատու է յաւէտ . այսպէս մինչեւ Հանրապետութեան Նախագահն : Ամեն պաշտօնեայ, ամեն պաշտօնատար որ կը գործէ, Հանրապետութեան Նախագահն առաջի աչաց ունի : Այնպէս է Հայ պաշտօնէից եւ պաշտօնատարաց համար :

Եւ նախ, ո՞վ է մեր ազգին գլուխն :— Նա անշուշտ՝ որ մեր եկեղեցւոյ գլուխն է, այսինքն ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն : Այլ, մեր Կաթողիկոսունք՝ հակառակ մեր Պատրիարքաց՝ այնքան կրօնական հանգամանք ունին, մեր Կաթողիկոսունք հակառակ թոյլտուութեան զոր կը վայելին կամ մանաւանդ կը վայելին Պաշտօնէիոյ տակ իսկ գործունէութեան այնքան անձուկ շրջանակի մը մէջ կը սահմանափակեն զինքեանս, մեր Կաթողիկոսունք ընդհանրապէս՝ հակառակ իրենց հնագոյն ժամանակի բազմերախտ նախորդաց՝ այնքան անտարբերութիւն կամ անհոգութիւն ցոյց կուտան ազգին ընդհանրութեան վերաբերեալ կենսական խնդրոց նկատմամբ, մինչ զի՝ զոր օրինակ՝ Ֆռանսայի գեղջերէց մը թերեւս աւելի կարեւորութիւն ունի, իւր գործերով աւելի խօսիլ կու տայ իւր վրայ, քան ամենայն Հայոց Կաթողիկոս մը : Էջմիածին վեհարան մ'ունի. սակայն մենք՝ մեր երեւակայութեան մէջ՝ վստճէն արտաքոյ չենք տեսներ Էջմիածնայ վեհապետն, որ Հայութեան կրօնական թէ՛ աշխարհական գործոց գլուխն է, կամ պարտէր ըլլալ, աղբ եւ եկեղեցի Մի լինելով Հայոց մէջ : Ժողովրդական ունի՝ Էջմիածնայ Հայրապետին վրայ խօսած ժամանակ՝ կոնդակ եւ միւռոն միայն կը յիշէ. զի Սրարատեան

Մայր Աթոռոյն իրաւասութիւնք, վերածուելով վերածուելով,
օրհնութեան կոնդակ եւ օծման միւռնոն յղելու իջեր են, աւանդ:

Ո՞ր ձեռամբ վերածուած են այդ իրաւասութիւնք: Զե-
ռամբ վեհափառ Զարին՝ կ'ազաղակենք: Աւելի ճիշդ չի՞ պիտի
ըլլար ըսել՝ վեհափառ Կաթողիկոսին ձեռամբ: Ապաքէն պատ-
մական հանգիստութեանց մէջ է ու քաղաքագիտական պահանջ-
մանց մէկն է մեծ տէրութեանց ջանքն՝ իրենց սլացեղ եւ սյ-
լակրօն հպատակներն նոյն քաղաքային օրինաց ենթարկել:
Արդ, Ռուսաց պետութիւնն ի՞նչ որ ըրած է յաւէտ Արա-
րատեան Մայր Աթոռոյն, Ռուսահայ վարժարանաց եւ Ռու-
սահայոց այլ հաստատութեանց համար, աննահանջ կերպիւ
պիտ' ընէր զայն, նոյն իսկ (ըստ Լիդուէի) իբրեւ յետին Եւրո-
պական պետութիւն՝ քաղաքակրթութեան տեսակետով: Պատ-
մութեան սոյն օրինաց եւ հանգիստութեանց ծանօթութիւնն
ըզմեզ ամենէն աւելի ներողամտութեան պիտի տրամադրէր
անշուշտ մեր Կաթողիկոսաց նկատմամբ: Հակառակ տրամա-
դրութիւնն եթէ ունինք, պատճառն այն է թէ, մարդկային
աղբի կենաց ընթացքին մէջ տեսած ենք նոյնպէս ըստ պատ-
մութեան՝ կրօնից կատարած անհամեմատ դերն, Արեւելեան
աշխարհաց մէջ մանաւանդ: Գիտենք որ, մերինին նման՝ ե-
կեղեցւոյ մէջ ասլոզ, իւր եկեղեցւոյն շնորհիւ ինքնուրոյն
կեանք ունեցող ազգի մը գլուխն ի՞նչ կարող է ընել, եթէ
բոլոր տէրութիւններն իսկ իրեն դէմ միացած ունենայ: Պա-
ռոն Նիկիոյայի պաշտօնագիրն ալ այս նկատմամբ լիտպէս ըզ
մեզ կը լուսաւորէ, ըզմեզ կը խրախուսէ:

Սակայն մեր եկեղեցին, այն անընկճելի զօրութիւնն, այն
անքակտելի պատմէն, ըսինք՝ կը սուսայտի, կը խրամատի,
մեր եկեղեցականաց իսկ շնորհիւ—ցաւալի է խոստովանիլ, Հայ
ազգն որքան ցիրուցան ու վարատական է, այնքան ամրա-
կապ ըլլալ պարտի Հայ ազգին վարչութեան կազմաւորու-
թիւնն: Երարմէ անուանապէս միայն կախում ունեցող և իրօք
իրարու հետ յարաբերութիւն իսկ չունեցող աթոռք, միմիանց
անուանապէս միայն պատասխանատու եւ համարատու պաշ-
տօնեայք եկեղեցական եւ աշխարհական.— այս պայմանաւ
կրնան բարեոք մատակարարիլ ազգային գործերն: Ոմանք՝

ասկայն՝ դո՛հ են այս անկազմաւոր անկերպարան յիճակէն, խիթալով որ մեր աղգային-եկեղեցական վարչութիւնն եթէ սեղմ նուիրապետութեամբ մը վերակազմուի վերահաստատուի, Հայ եկեղեցին ի պատկանութիւն անդր կ'առաջնորդուի: Այդ երկիւղն անտեղի է. բարեոք մատակարարութեան, արդիւնաւէտ պաշտօնավարութեան, կանոնաւոր վարչութեան պայմանն իսկ է սեղմ հաստազօղ նուիրապետութիւնն, որու դէմ տիրած նախապաշարումն անհասկնալի է այնպիսի ժողովրդեան մը մէջ՝ ուր ի սկզբանէ անտի կը տիրէ ընտրական դրութիւնն:

Արդ, Արարատեան Մայր Աթոռոյ գահակալն պարտի նկատել զինքն իբրեւ գլուխ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ Հայ ազգին՝ որպէս էն իրօք պարտի գիտակցութիւնն ունենալ այն բարոյական ահագին զօրութեան՝ որ իւր արամադրութեան ներքեւ կայ. պարտի, յենլով այդ զօրութեան, արգիլել՝ էր երբեմն երկչոտ իսկ այսօր խիզախ ոսնձգութիւններն օտարաց պարտի յստակ կերպիւ սահմանել իւր ստորադաս պաշտօնէից պարտականութիւններն եւ համար անոնցմէ խստիւ պահանջել պարբերաբար. պարտի մի առ մի կատարել այն բարենորոգումներն, ոյց կատարման համար ժամանակն անտարակոյս մեծագոյն տարրն է, այլ որք պիտի կատարուին ի ձեռն մարդկան: Ոմանք մեր մէջ՝ առանց նոր իմաստասիրութեան գիտակ ըլլալու՝ կը քարոզեն թէ պէտք չէ անձերու մեծ կարեւորութիւն տալ, անձերու վրայ մեծ վստահութիւն ունենալ. նոր իմաստասիրութիւնն արդարեւ մեծ կարեւորութիւն կուտայ ժամանակին, բնական օրինաց. սակայն՝ այդ իմաստասիրութեան համեմատ՝ զաշխարհ վարօղ օրէնքներն հաստատուած են ներգործելու համար մարդկութեան վրայ եւ ոչ մարդկութեան տեղ բռնելու համար. իրպէս իմաստասէր մը կը գրէ, արտ մը մշակօղն ենթարկուած է հողին, կլիմային ու բուսականութեան պայմանաց. սակայն իւր ճարտարագործութիւնն եւ իւր իմացականութիւնն են որ՝ այդ պայմանաց հետ համաձայնելով՝ հողէն կը հանեն հունձք հարուստ:

Հայ եկեղեցւոյն գլուխն ալ, եթէ օժտեալ ոմն է ճարտարութեամբ եւ իմացականութեամբ, կրնայ՝ համաձայնութեամբ

արդէի պայմանաց՝ վարել ազգն ըստ փափաքելոյն, կրնայ հանել Հայ եկեղեցւոյ բերրի հողէն հարուստ հունձք, փոխան տալու վարասիւ հողմոց՝ հունձքն հարուստ ի դարուց հետէ հաւաքուած:— Այս ամիս Թրքահայոց կեդրոնն այցելօղ մեծանուն ազգայնոյն (1) մեր ըսելիքն այս է:

Ե.

ՓԱՌԱՏԵՆՉ ԱՆՈՒՐՁ

(ԺՕԶԷՖԷՆ ՍՈՒԼԱՐԻ)

Մին եզվար հող ունէնայի՝ դիւր ըլլար, դար կամ թէ ծործոր,
Վազուկ ջըրով՝ թէ եւ քըչիկ՝ վըսակ ըլլար, ալ կամ հեղեղ.
Մէջը մին ծառ կը ճընկէի՝ ծիրանի, ծոր կամ թէ խնծոր.
Մէջը մին հիւղ կը շինէի՝ աղիւս, եղեգ եւ կամ քաղեղ:

Ծառիս վերեւ մին սիրուն բոյն՝ բըրդէ, փետրէ կամ սիզահիւս,
Հանգիստ կու տար մին երգեցիկ՝ ճահրիկ, ճնճողուկ կամ ծիծառնիկ
Հիւղիս ներսեւ հեշտ ընկսողնիկ՝ առկախ, օրրան կամ պրտուհիւս,
Հանգիստ կուտար մին մանկուհւոյ՝ թուխ, կասկահեր կամ խարեշիկ:

Մի՛ն եզվարէն հեւ չ'ուգեմ. չափս ըլլան ճի՛շտ թող լոյս եւ սէր.
Ամենագեղ կուսին գողտրիկ՝ որ սիրտս ու աչս յի՛նքն գրաւէր,
«Կանգո՛ւն կաց դու հող՝ կ'ըսէի՝ ահա ծնա՛ւ նոր աշալուրջ».

Որչափ հեռին տանէ՝ զ'ըստուերդ արեգն ընդ դաշտ յի՛նք եւ է կոյս,
Նոյնչափ հեռի՛ն երթամ զըծել հորիզոնիս ծիր սիրալոյս:»
Տենչալին յ'որ չը հասնի ձեռք իցէ՝ այլ ինչ քան մին անուրջ:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

3 Մարտի, 1860:

(1) Աւերդդ է բսել թէ կ'ակնարկեմ Պ. Եղեանցին, որ Պօլիս եկած է՝ կ'ըսուի՝ Կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ բանակցելու համար:

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԻՈՅ

Առաջին առարկութիւնն նիւթականք կ'առարկեն հոգոյ աննիւթականութեան դէմ. «Եթէ վերցունեմք ուղեղն, մտածումն կ'սպաննուի. երբ կենդանի ուղեղ մի կայ, անտարակոյս մտածումն կ'արտայայտի. ուղեղն յատկութիւն ունի մտածում արտադրելու, ստեղծելու, ինչպէս լեարդն սլաշտօն ունի մալճ արտադրելու: Ուղեղին իւրաքանչիւր փոփոխմանց կը պատասխանեն մտածման փոփոխումներ. ուղեղն որչափ աճի եւ զօրանայ, մտածումն կը լինի նոյնչափ աշխոյժ, նոյնչափ ընդարձակ, նոյնչափ յստակ: Երբ հիւանդութիւն կ'անդամալուծէ զուղեղն, յայնժամ կ'երեւին անկարգութիւնք մտածման, եւ մինչեւ իսկ կ'անյայտանան կարողութիւնք ոմանք: Յիմարութիւնն միշտ հետեւանք է ուղեղային խանգարման. իւրաքանչիւր կերպ յիմարութիւն կը պատասխանէ ուղեղային նիւթոյ մասնաւոր մի խանգարման: Բոլոր հակահարուածներն, զորս ուղեղն կ'ընդունի միւս գործարաններէն, յառաջ կը բերեն մտաւորական կարողութեանց դրգուումներ կամ թմրութիւններ: Ի՞նչպէս ուրեմն ժխտել պատճառի եւ արդեան սոյն յարատեւ, սերտ եւ ճշմարիտ յարաբերութիւնն: Պատճառն է ուղեղն. արդիւնքն է մտածումն: Չկայ բնաւ ուրեմն մարմինէն տարբեր խորհող սկզբունք: Հետեւաբար մահն խափանելով ուղեղին ողնածուծին եւ ջղային դրութեան սլաշտօններն, հոգին կը չքանայ մարմնոյն լուծմամբ »:

Կը պատասխանեմք. նոքա որ հոգւոյ գոյութիւնն կ'ընդունին, չ'ժխտեն բնաւ ֆիզիքական եւ բնախօսական աշխարհի յարաբերութիւններն հոգեբանական աշխարհի հետ: Անտարակոյս ուղեղն հարկաւոր է մտածման արտայայտութեան եւ նոյն իսկ բարդաւաճման համար: Մարդկային էութեան մէջ, ուղեղն գերազոյն գործարանն է, զոր կը գործածէ ողեւոր անձնաւորութիւնն, արտափայլելու եւ նիւթական աշխարհի վրայ գործելու համար: Հոգի եւ ուղեղ երկու տարբեր մասեր են, բայց սէտք ունին մին միւսին. եթէ մին վնասուի, միւսն

անկարողութեան կը դատապարտուի: Առ երաժշտին ձեռքէն իւր նուագարանն, ոչ եւս կարէ հնչեցունել նուագ. եթէ նուագարանին մի մասն խորտակի կամ վատթարանայ, արուեստաւորն իւր գործիքէն կը հանէ միայն խուլ ձայներ, աններդաշնակ եւ անհետեւական: Այսպէս է նաեւ մտածման համար, երբ ուղեղն կը մեռնի կամ կը մնասուի: Ուրեմն անհիմն է ասել, թէ ուղեղն է աղբիւր եւ պատճառ մտածման, զի ասել պիտի լինէր թէ նուագարանն է հեղինակ նուագին: Մարմնոյ առողջութեան եւ հիւանդութեան կ'ընկերանան կամ կը հետեւին մտաւորական կարողութեանց աճումն կամ տկարութիւն. այս կարելի է, սովորական է: Բայց նոյնպէս բազմաթիւ օրինակներ կան մարմնով հիւանդ եւ մաքով խիստ զօրաւոր մարդոց. մինչդեռ յայլս զազաւորաց դանդաղութիւնն եւ մթութիւնն, զգայնութեան անշիտիկութիւնն եւ գործօնէութեան ծուլութիւնն յոյժ լաւ կը միանան զօրաւոր առողջութեան եւ կորովի կազմութեան մի հետ:

Մեծ տարբերութիւն կայ հոգւոյ կարողութեան մի աներեւութացման եւ ոչնչացման մէջ. բանն կարէ մթազնիլ, կարէ վայրկեանաբար աներեւութանալ, ասանց սակայն չքանալու: Անտարակոյս, յիմարութեան ժամանակ, բանի, երեւակայութեան, ուշադրութեան կարողութիւնք կը խափանին, բայց ոչնչացեալ չեն. ապացոյց, զի հիւանդութեան բուժումէն յետոյ ամբողջովին կ'երեւին դարձեալ եթէ մտածումն արդիւնք լինէր ուղեղին, յայնժամ ուղեղն, իւր հիւանդութեան պատճառաւ կրած յիմարութեան բուժելէն յետոյ, այլ եւս պիտի չ'պահէր իւր նախկին վիճակի յիշողութիւնն: Նոյնպէս կարելի չէ բնաւ հաստատել, թէ կարողութիւնք ոմանք իսկապէս աներեւութացած են ուղեղին մի վէրքովն կամ հիւանդութեամբ. մեք չ'կարեմք ոչ տեսնել եւ ոչ չօշափել հոգւոյ կարողութիւններն, խորհրդածութիւն մի, ցաւ մի, որոշում մի. հետեւապէս չ'կարեմք ասել, թէ անյայտացած են, այլ թէ պարզապէս անշարժ կամ անգործ վիճակի մէջ են միայն:

Եթէ ուղեղն է հոգին, ինչ կերպարանի տակ տէտը է նկատել զուղեղն, մտածման հետ իւր յարաբերութիւնն գտնե-

լու համար : Ի՞նչ բանէ կախումն ունի մտածումն . ձեռէ՞ն , հատորէ՞ն , ծանրութենէ՞ն , քիմիական կազմութենէ՞ն , կամ ուղեղային հիւլէներու շարժումէ՞ն . սպիտակ նիւթէն աւելի թէ գորշագոյն նիւթէն , եւ ի՞նչ համեմատութեամբ : Սոյն կարեւոր կետերու վերայ նիւթականք չունին վճռական , եւ իւրեանց տեսութիւնն լի է հակասական օրինակներով : Եթէ ուղէին միայն ասել , թէ մտածման նպատակն է ունել առողջ մարմին , եւ կանոնաւորապէս գործելու համար բարեկազմ ուղեղ , այս եւ ոչ իսկ լսնդրոյ նիւթ սլտի լինէր : 3

Նոյնպէս ի դէպ է աստանօր նկատել մտածման միութեան արժէքն : Ուղեղն բջիջներէ կը բաղկանայ . եթէ մտածում կ'արտադրէ , պէտք է մեկնել թէ լո՞ւնչալէս : Եթէ մէն մի բջիջ կ'արտադրէ բոլոր մտածումներն , յայնժամ մտածման պարզութիւնն կը կորնչի , մտածումն կը լինի բազմապատիկ ինչպէս մի պատկեր բազմանկիւն բիւրեղի մէջ : Իսկ եթէ իւրաքանչիւր բջիջ մասնաւոր մտածում մի կ'արտադրէ , յայնժամ ո՞վ է որ զայնս կը լծորդէ հաղորդակցութեամբ , մտածման միութիւնն պահպանելու համար : Ուրեմն բջիջներէ զատ , պէտք է լինի մի ուրիշ գործիչ , մի ուրիշ զօրութիւն , զոր չեն կարող ճանաչել եւ սահմանել ո՞չ քիմիական վերլուծութիւնն , ո՞չ բնախօսական վերլուծութիւնն :

Երկրորդ առարկութիւն նխադասաց . — Նիւթականք կ'առարկեն . « Բնագիտութեան եւ մեքենագիտութեան մէջ օրէնք մի է , թէ ամեն երեւոյթ զօրութենէ մի կ'արտադրի . զօրութիւնք միմեանց հետ ունին փոխխական բայց անդու յարաբերութիւններ : Կը ձեւափոխին , բայց հիմնապէս նոյն եւ մի զօրութիւնն է որ կը պատշաճի նիւթին : Զերմութիւնն կը փոխակերպի ի լոյս եւ ի շարժում . շարժումն կ'արտադրէ ձայն , լոյս եւ ջերմութիւն : Նոյն իսկ լոյսն մարմնոց մէջ յառաջ կը բերէ շարժումներ որք ձայն կը լինին . հաստատուն կամ հեղուկ վիճակն՝ ջերմութեան այսինքն շարժման հետեւութիւնն է միայն : Բազմաթիւ փորձառութիւնք ապացուցած են միանգամայն եղելութեան իրականութիւնն եւ օրէնքին ստուգութիւնն : Ելեքարականութեան օրինաց եւ արդեանց զննութեան պարապող բնագիտաց վերջին գիւտերն նոր ապացոյցներ

են այսմ: Լաւ ուրեմն, մտածումն երեւոյթ մի է, եւ ոչ այլ ինչ. ուրեմն արտադրեալ է առնչակից զօրութեանց կարգ մի ձեւաւորութիւններով. թրթռում մի է ուղեղային հիւլէներու, թեւերու: Լաւ կը տեսնեմք զայս, որովհետեւ, օրինակի համար, աչքին վերայ մատին շփումն յառաջ կը բերէ միանգամայն ջերմութեան, շարժման, գունոյ զգացողութիւն մի, եւ սոյն զգացողութիւնն անտարբեր չէ, ցաւալի կամ հաճոյալի է եւ զէպքին համեմատ փոփոխական աստիճաններով: Մտածումն ոչ այլ ինչ է ուրեմն, բայց եթէ շարժման փոխակերպութիւն մի »:

Կը պատասխանեմք. նիւթականք կարեն իրաւունք ունենալ, երբ կը հաստատեն թէ Ֆիզիքական աշխարհի մէջ միայն զօրութեան ձեւաւորութիւններ կան: Թող այնպէս լինի. մի եւ նոյն զօրութիւնն է որ յաջորդաբար եւ որոշեալ պայմաններու մէջ կը լինի լոյս, ջերմութիւն, շարժումն: Մեք չեմք ժխտեր զայս, եւ մեծ յարգանք ու մեծ զարմանք կը տածեմք գրական գիտութեանց գիւտերու մասին: Բայց այլ է լոյս, ջերմութիւն, շարժումն, այլ է լուսոյ, ջերմութեան, շարժման ներքին զգացողութիւնն:

Շարժումն, վերջապէս, շարժում միայն կ'արտադրէ, կը հաղորդուի, բայց նոյն զօրութիւնն է որ կը տարածուի. սակայն ինչպէս զօրութիւն մի կը ձեւաւորի մի այլաբուն զօրութեան. ինչպէս արտաքին շարժումն յառաջ կը բերէ ներքին շարժումն, որ է մտածումն. այս է խնդիրն, զայս պէտք էր բացատրել. եւ սակայն նիւթականութիւնն չ'բացատրէ զայս, զի արդարեւ չէ կարելի երեւակայել եւ ոչ ապացուցանել, թէ մարդկային խնայողութեան եւ կամեցողութեան գործ մի հետեւի մարմնաւոր մի շարժումէ, ուղեղային նիւթոց մի ձեւէն կամ գոյնէն:

Մեզ համար դիւրին է բացատրել զայս, գոյութեամբ խորհող սկզբան, որ գոյակից է ուղեղին հետ, բայց բնութեամբ տարբեր. մեզ ծանօթ են սոյն սկզբան օրէնքներն, ու արդիւնքներ, որով կը ներկայանայ մեզ որպէս մի իրական պատճառ:

Նիւթականք կ'առարկեն, թէ ամեն մարմին կը շարժի մի

ուրիշ մարմինով. հոգին կը շարժէ զմարմինն, ուրեմն մարմնաւոր է: Սոյն սկզբունքն ճշմարիտ չէ, զի ամեն մարմին իւր շարժման պատճառն իւր մէջ չունենալով, հարկ է մի գերագոյն եւ առաջին պատճառ մարմնոց շարժման, որ լինի բանական եւ ազատ, այսինքն ոգի կատարեալ: Երկրորդ, մարմին մի չկարէ շարժիլ, առանց շարժումն ընդունելու. մարմնոց սոյն շարժման տուչութիւնն եւ ընդունելութիւնն անգիտակից է եւ կուրօրէն: Իսկ մեր հոգին կը շարժի առանց շարժումն ընդունելոյ. կամելու կամ մանաւանդ ընտրելու կարողութեան եւ սոյն կարողութեան զգացման մէջ պարզապէս ոգեւոր գործողութիւններ միայն կան, զորս խաղառ անկարելի է բացատրել մեքենական կամ ֆիզիքական օրէնքներով: Եթէ մարմնոց հաստատուն օրէնքն է շարժում ընդունելով միայն շարժիլ, պէտք է ասել, թէ էակ մի, որ սոյն օրէնքէն դուրս է, մարմին չէ:

ԵՂԻՇԷ՛ Վ. ՍՅՎԱԶԵԱՆ

ԱՌ ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆ ԻՍ

ՊԱՐԱՊԵՏ ԷՅԷՆՏԻ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Յահել մրկի յափօսակեալ յորձանաց
 'Ի սուերս ամբնւ Ովկէանուն յամայիս,
 Մինչ ամեհի վոհմակ մոնչող կոհակաց
 Գրոհ սան 'ի լաս' փրփուրս սրսկեալ շուրջ աղիս.

Արձանացեալ 'ի տախտաւս ալէսանջ'
 Կանգուն' եւ վարսքն ի հով' եւ ձեռն անդր 'ի ղեակ'
 Տեսայ զարին ես նաւուղիդ՝ աչք լառաջ՝
 'Ի յոյզս հանուրց անխռով կալ ինք միայնակ:

Խորհրդաւոր լոյ ջուլայր լոյս մի յաչս անդ,
 Եւ փոքրիկն պատճառ մուք ամպերէն
 Պըսակաձեւ կը հեղեղէր յիւր նակաս
 Լուսոյ հոսանք մ'իբր Ասուծոյ յարողէն:

Դու ինքն էիր այն նաւուղիդն անվեհեր
Ոգին ազնիւ՝ դնւ զոյր մերիկէ բոցագէտ
Բաղխեն լոկ զոտքս, զի քան զքնաւ ամպս 'ի վեր
'ի Գեղեցկին խոյանան միտք յասպարէս,

Յայն ասպարէզ զոր բնւելոցն իւր առջեւ
Բանայ Գրուքիւնն Ամէնախնամ՝ ի դիւրել
Զաղէկէզ ցաւս՝ զյոյսքս ցնդեալս 'ի դերեւ,
Եւ զաշխարհի չըբուծած վէրս դարմանել:

Վայ՝ ոչ նոցա որ խորհրդոց երկնային
Լեալ հեճամուս արիաբար՝ թերացան .
Ոչ այնոցիկ ոյց ժպեցաւ Մըսայիւնն
Ու 'ի բարւոյնումըն յուսացան մարդկութեան .

Վայ՝ ոչ ասոնց որ վիրաւոր մասնեռով
Ամէն լացող աչեր սրբել փութացին,
Եւ թուառաց ցուցին՝ զքսուեսն պատեղով՝
Երկնից կապոյս կըսոր մ'ի սփռի մեծ վեժին .

Այլ վայ անոնց որ զեճամած կը պատեսն
ԶՅաջողութիւն՝ ասուած քառիչ եղերանց,
Ոյց շուրքն այրող երկիջ մ'ունի փոխարէն
Բարձրագունից տենչիւ կիզեալ վեհազանց .

Վայ այնպիսեաց ոյց վայրաքառս հայեցուածք
Անձուկ երկրի մը շատացան սահմանով,
Ոյց համար աստղըն չունի երգ, ոչ վըսակ
Զերկնից նրկար կըրէ ալեացն 'ի հոլով:

Բայց դու ասոնց դէմ մի՛ զկծիր՝ բարեկամ,
Այդ հոտին դէմ զոր Մահ յարօսս իւր հովուէ:
Փառքն այն թերի է որ փրշոյ քազ չունի,
Զսին այն որ ոչ կիզաւ ի սպառ՝ թերի է:

Դաւնոկութիւնն այն զոյր մի մաս լըսեմք լոկ
Մեք կարօտեալս եւ երազող Գեղեցկին՝
Երգ մ'է զաղտնի եւ երկնաւոր՝ զոր լալօնք
Հեծք եւ ծիծաղք հիւսեն եւ ճիչք ցաւագին:

Իրաւ է վարդն՝ ո՛վ քարեկամ՝ հակառակ
Ամէն զեռնոց որ զայն խածին ւ՛ռւաման.
Աստղըն իրաւ է՝ եւ ոչ ամպ սեւորակ
Որ ըստօղել ջանայ զայն յիւր մըքութեան:

Իրաւ է յոյսն ալ հակառակ կարհամսաց,
Իրաւ է ձայնն այն երկնաւոր եւ անոյշ
Որ հակառակ անեղ ժխտոյ այս կենաց՝
Երազանման մումջէ յալս անդ հոգւոյս:

Թող ծիծաղին այլ՝ զի ծիծաղն այն միակ
Նոցա քարիքն է. — քան ըզմեզ վեհագոյնք
Այդ վարձքն առին: — Այլ քէ քո վայր շրջին աչք՝
Թող լոկ շրջին քափել Գրքութեան մէկ արցունք:

Թ. ԹԵՐԶԵԱՆ

1886 Հոկտ. 6

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Կ'ըսէին, ու մենք ալ՝ յոռետեսութեան վայրկեաններու
մէջ՝ կ'ըսենք. «Երանի՛ այն ժողովրդոց՝ որք չունին պատմութիւն»:
Այլ ժողովուրդ մը, որ ունեցած է պատմութիւն,
պէտք է դիտնայ զայն. պէտք է որ այդ ժողովուրդն հետա-
մուտ ըլլայ լուսաւորել իր պատմութեան միջին կէտերն, եւ
այս նպատակաւ պէտք է որ մրցանակներ հաստատէ՝ ցան-
կացեալ արդիւնքն աւելի չուտ յառաջ բերելու համար: Հայ
ժողովուրդն արդարեւ կ'ուսանի իւր պատմութիւնն, եւ Հայ
ժողովրդեան մէջ ալ արդարեւ հաստատուած է մրցանակ
ազգային պատմութեան վրայ նոր ըյսեր ափօղ ուսումնա-
սիրութեանց համար: Սակայն վիրաւորած՝ կ'ըլլանք միթէ
ճշմարտութիւնն՝ ըսելով թէ Հայք ազգային պատմութիւն չը
գիտեն, թէ ազգային պատմութեան համար հաստատուած
մրցանակն ալ հաստատողին նման՝ թաղուած է. սնչուշտ
տարբեր գերեզմանի մը մէջ:

Թէ է՞ր Հայք չը գիտեն ազգային պատմութիւն. թէ է՞ր չը գործադրուիր ողբացեալ իզմիրեանցի կտակն : Անտարակոյս առաջին հարցման աւելի դիւրին է պատասխանել քան երկրորդին : Հայք չը գիտեն իրենց ազգին պատմութիւնն, որովհետեւ՝ ազգային (°) վարժարանաց մէջ՝ չուսանելու համար կ'ուսանին ազգային պատմութիւնն, որպէս շատ գիտութիւններ :— Հայոց պատմութեան դասագրոց տպագրութիւնն արգիլուած էր՝ անտարակոյս թիւրիմացութեան մը պատճառաւ : Ի շնորհս Ս. Պատրիարքին, որ Տեարք Մատթիա Գարագաշեանի եւ Յովսէփ Գալաֆեանի խնդրանց վրայ հաճած է վերարտօնութեան համար հարկաւոր դիմումներն ընել, ունինք այսօր Փնկակաւ հայոց պատմութեան խմատասէր հեղինակին ձեռամբ յօրինեալ փոքրիկ այլ ընտիր դասագիրք մը՝ որպէս գիտէ Գարագաշեան պատրաստել դասագրքերն : Միանգամայն Հանրային կրթութեան նախարարութեան թարգման Աշճեան Միքայէլ էֆէնտիի կողմէն հրատարակուեցաւ համառօտ ընտիր Օսմանեան Պատմութեան դասագիրք մը՝ զորմէ խօսեցանք նախորդ թուով : Սակայն դասագրքեր միայն ի՞նչ կրնան ընել : Իցիւ թէ բնաւ չունենայինք դասագիրք եւ ունենայինք դասատուներ : Եթէ Գիտութիւնք ընդհանրապէս առարկայից դաստիարակ, ցուցմամբ, գործօղութեամբ, փորձարկութեամբ, կ'ուսուցուն կամ մանաւանդ պարտէին ուսուցուիլ, Պատմութիւնն ալ՝ եթէ կրնանք այսպէս բացատրել՝ առարկայից եւ անձանց դաստիարակ կրնայ միայն արդիւնաւորապէս աւանդուիլ : Ազգի մը բնակավայրն եղող երկրին այլ եւ այլ մասերն, այլ եւ այլ ժամանակաց մէջ այդ ազգին հազած հազուստներն ու բնակած տուններն ու շրջած գրօտավայրերն ու յաճախած այլեւայլ հաստատութիւնք պէտք է որ պատկերացունին ուսանողին աչաց. նմանապէս անձինք, Օսմանեան, որպէս ազգային պատմութեան պատկերք ու քարտէսք պէտք է որ մանկուոյն աչաց առջեւ դրուին. պէտք է որ անձինք կենդանի կերպիւ նկարագրուին : Ո՞վ պիտի վերակենդանացնէ՞ կերպիւ իւրք՝ այն հզօր, յանդուժն, արի, վեհանձն Օսմանցի դիւցազուններն. ո՞վ պիտի յարուցանէ եւ դասարանին մէջ խօսեցնէ մեր աշխարհական թէ՛ եկե-

ղեցական բազմերախտ նախահայրներն . Ո՞վ, եթէ ոչ դասա-
տուն : Արդ, դասատու չունինք . մանաւանդ պատմութեան
դասատու չունինք . — Եւ մեծ նշանակութեան արժանի է
թէ՛ մեր վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս օտար ազգաց
պատմութեան դասն առաջնակարգ ուսուցչաց կը յանձնուի ,
եւ ազգային պատմութեան դասն՝ նուազ հմուտ ու նուազ
փորձառու դասատուաց : Ա՛լ պատկերի , աշխարհացոյցի , խօսք
ընելն աւելորդ է :

Հարցում մ'ալ ըրինք , զոր մազ մնաց պիտի մոռնայինք . —
Իզմիրիանցի կտակն . . . Երբ պիտի գործադրուի . . . : Կտակա-
րարին յարութիւն առնելն ահա կը մօտենայ :

Ե .

ՃԱՆԱՊԱՐԶՈՐԴԱԿԱՆ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա .

Միջախառն արշալոյս է :

Աղըսթափայի մէջ ընդհանուր գործունէութիւն կը տիրէ
չոքեկաւորի մեկնումը փութացնելու համար : Վերջին որոշեալ
րոպէն մօտեցած է , պէտք է մեկնիլ : Որչափ ճշդութիւն : Մի
րոպէ առաջ սկսիլ չարժման գործողութիւնն կամ մի րոպէ
նահանջել՝ անփոխարինելի յանցանք է երկաթուղւոյ պաշտօնա-
կալներին եւ գործաւորներին համար : Առաջինէն մինչեւ յե-
տին գործաւորն հրամանի մը կը սպասէ : Աչք յառած հրամա-
նատարի ամեն մէկ ականարկին կամ նշաններին վրայ՝ պատրաստ
է մեքենայօրէն դառնալ գործել , չարժիլ եւ շատ անգամ ալ
գոհուիլ : Այս ընդհանուր ներդաշնակութեան թելին վրայ ,
որի մէկ ծայրն հրամանատարն է , իսկ միւսն յետին գործա-
ւորն , երեւակայեցէք ծօէն աւելի սպաշտօնեայներ եւ գործա-
ւորներ որք կը չարժին միեւնոյն կարգով , կը գործեն միեւնոյն
ներշնչման ներքեւ եւ կը խլրտին միեւնոյն ներդաշնակու-
թեամբ : Անգագալի վրիպում մը այդ ընդհանուր ներդաշ-
նակութիւնը կը խանգարէ եւ առաջ կը բերէ անհեթեթ
եղեռն մը :

Միայն մէկ սուրում, եւ ահա ետեւէն չոգիի սուր սուրումն, ասոր ալ ետեւէն գործաւորներին մեքենայական սլառասխաններն որք մէկ մէկ նշաններ են առաջ մղելու այն տհաճին մեքենայն, կամ կասեցնելու եւ կամ նահանջել տալու զայն։ Մարդկային այս հրաշագործութիւնները տեսնողը նախ կը ապշի, եւ յետոյ կըսէ ինքնովի թէ, «որ սխալի գայ միթէ որ մեր երկիրն ալ ունենայ այս սատանայական ինքնաշարժ մեքենայն»։

Աղըսթաֆայ՝ առաջին եւ վերջին կայանն է Տփլիսէն դէպի Երեւան գնացող երկաթուղիի գծին։ Ընդարձակ տափարակի մը մէջ շինուած է, որի չորս կողմ կը տեսնուին հեռուէն տեղ մը սրածայր տեղ մը բոլորչի կատարներով բլրակներ, տեղ մը խիտ առ խիտ անտառակներ, տեղ մ'ալ փոքրիկ եւ ճրճան ցարասենիներ, որոնք երկինք եւ երկիրը ներգաշնակող նուրբ հորիզոնագիծը կը կտրատեն կարծես։ «Այս օրինակ հրապուրիչ երեւոյթներով եւ բնական մոգիչ տեսարաններով լիքն է սակայն մեր երկիրն» կըսէի ինքնովի։

Երկինք ամպերի գոյնզգոյն եւ շառագունեալ բեկորներով կը փութար աւետել մեզ երեւումը օրուան չքնաղ աստղին, որը քիչ ետք իրեն յատուկ սիւզուլթեամբ ցուցուց մեզ իւր սկաւառակն։ Ակնաստիղ ճառագայթները կտրատուելով եւ հազար ու մէկ մեծ ու փոքր մանեակներով սահելով թանձր մթնոլորտին մէջէն մեզ հասան, եւ մեր շուրջ, երկինքի տակ, ամեն բան լուսապատկերային երեւոյթ մ'առաւ։

Աղըսթաֆայ՝ իւր կայան երկաթուղիի գծին՝ գեղի մը չափ մեծ է եւ կը պարուենակէ մեծ մասամբ վաճառանոցներ, գործարաններ, հիւրանոցներ, քանի մը կտոր տուններ եւ զազիւնօնէր։ Ամեն բան առատ է հոս, թանկ է կամ ածամ, դիւրամտաչելի եւն։ սպարազայների բերմամբ։

Արեւելեան հին եւ Արեւմտեան նոր ճաշակով խառն շէնքերն նկարագրական (pittoresque) երեւոյթ մը կընծայեն անոր։ Բնակիչներն երկու դասակարգի կը բաժնուին, մէկ մասն (իւր 50 տուն բնիկ, որ կը սպարապի վաճառականութեամբ, իսկ միւս մասն՝ ճանապարհորդ, որի թիւը ճակրասագրային է, այսինքն մերթ շատ եւ մերթ քիչ։ Բնիկ ցեղն՝

մեծ մասամբ հայ, թուրք՝ պարսիկ եւ ռուս է։ Աղըսթաֆայ, եկեղեցի եւ դպրոց չ'ունի։ Շոգեկառքով չորս ժամ, իսկ առանց ասոր իբր երկու օր հեռի է նա Տփղիսէն։

Շոգեկառքն, նոր դարուս եօթն հրաշակերտներէն մին՝ եւ իւր երկաթեայ զուգահեռական գիծն՝ զորս Չիններն պէս եւ դերի ճանապարհ կը կոչեն, ինչպէս կը յիշեմ, օր մը սկիտի գայ ի հարկէ եւ այն գուցէ շատ հեռի չ'է, որ Ասիական թուրքիային ալ ընծայեն իրենց հրաշալի ծառայութիւնները։

Անգլիացի ուղեկիցս, որին թարգմանն էի, կը գնէ առաջին գրասի (կարգ) երկու տոմս, եւ կը փութանք ծրարուիլ շոգեկառքին մէջ մեզ ցոյց տրուած փոքր բայց չքեղ սենեակը։ Կ. Գօսսիա կը կոչուի նա՝ եւ կը պատկանի Լոնտոնաքնակ ազնուականների խմբին։ Իւր երկայն ու ձիգ հասակն, չէկ մազերն եւ կապոյտ աչքերն կատարեալ Անգլիացիի մը՝ իսկ պղնձագոյն դէմքն Ամերիկացիի մը տիպարն կը հաստատեն։ Ընդհանրապէս իւր շուրջն կամ խօսակցին վրայ հետազննին եւ հանգարտ նայուածք մը կը ձգէ որը բացարձակապէս իւր սրտի հանգարտութիւնն կը թարգմանէ։ Միշտ Անգլիական արգահատանք մը կը սածէ լիեալներին վրայ։

Լոնտոնէն ելնելով կ'այցէ նա Երուսաղէմ, Եգիպտոս (ուր կը գնէ քանի մը հազար ոսկիի հնութիւններ), Պասրա, Պաղտատ եւ Մուսուլ (հին Նինուէն)։ Իսկ վան, պատմական Էջմիածինն, Երեւան, Տփլիս, Վլատիկավկաս, Պաթում, Օտեսսա եւ Կ. Պօլիս այցելելով վերջ իւր բնագաւառը պիտի դառնայ չըջանակաձեւ փոքրիկ պոյոյտ մը ընելէ ետք երկրագնդին վրայ։ Իւր ճանապարհորդութիւնն յայնժամ մօտաւորապէս 12 ամիս պիտի լինի։

Մերթ ընդ մերթ հոգեկան ամենախոր յոյզերի ներքեւ կ'ընկճուիմ։ Շոգեկառքն մի րոպէ ետք պիտի սահի, անցնի անհուն դաշտավայրերէ եւ զիս արագօրէն պիտի խլէ, տանէ իմ բնագաւառին մերձաւոր երկիրներէն, այս է պատճառն ներքին յոյզերիւ։ Կը խոկամ։ Եւ պանդխտին համար ի՞նչն է աւելի դառն եւ մխիթարական քան իւր խոկմունքներն։ Պանդուխտն զո՞հ մ'է, որի վրայ միօրինակ դառն տպաւորութիւն կը թողուն օտար երկինքին հիասքանչ տեսիլն, օտար

հորիզոնին գիւթիչ գեղեցկութիւնն, օտար մթնոլորտին ծիծաղկոտ ծիծախումն, օտար բնակիչների օտարոտի յարաբերութիւններն եւ ծովին աղիտաբեր ալեկոծութիւններն: Պանդխտին յիշատակսն վիշտ կը բուրէ, կսկիծ կը հոտի, իսկ նորա արտասուքն ծով ու Ովկիան մ'է: Շոգեկառքն ոստիւն մը կ'ընէ եւ կը կորզէ զմեզ Աղքատֆայէն: Ո՛րչափ դաշտնիւրներ ունի այս մեքենայն, կարծես թնդանօթի ռումբ մ'է որ դուրս ժայթքեց Աղքատֆայի ծոցէն եւ մի րոպէի մէջ անհուն երկայնութիւն մը կտրեց: Մէկ ակընթարթի մէջ սուր հաստ աչն եւ ուր թողուց մեր առաջին կայանն: Կայծալի արագութեամբ կը սահին կ'անցնին մեր առջեւէն Երկաթուղիի գործաւորներն եւ գործաւորուհիներն, որք իրենց կանաչ դրոշակներով գծին ճիւղ քովքնտի կեցած բարեւ կը բռնեն մեզ եւ «ողջ երթ» կը մաղթեն: Եղներն, գոմէշներն, այծերն ու աղտեղի խողերն դեռ չընտելացած շոգեկառքի խաղերին կը խրաչին ու կը փախչին: Տարբեր հորիզոններն շուտ շուտ եւ իրարու ետեւէ կը դան ու կ'անցնին, մերթ միգապատ, մերթ մռայլոտ, մերթ անմռայլ եւ մերթ ծիծաղաղէմ: Ընդարձակ տափարակ մ'է որ հեագհեալէ կը ձգուի մեր առջին, ետեւն եւ աջ ու ձախ կողմերն: Մակերեւոյթն կարծես հաղար ու մէկ կիսաբոլորակ շրջանակներ կը կաղմէ մեր շուրջն: Նաեւ կը թուի թէ երկիրն մեր առջեւէն կը փախի:

Շոգեկառքն մէն մի ժամ մի անգամ կանգ կառնու իւրաքանչիւր կայարանի առջեւ: Այլ այս ամեն օտար երեւոյթների եւ կրկներեւոյթների մէջ մի բան միայն զարմանքս կը գրաւէ, զոր ընթերցողներին յայտնելու պարտք կը համարիմ:

Երկաթուղիի ներքին վարչութեան գլխաւոր անդամներէն մէկի հետ կարճ խօսակցութիւն մը կը բանամ: Նորա երկճղի շիկագոյն մօրուքն բուն Ռուսի յատկանիւ է: Մեր խօսակցութեան մէջ իւր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ գիմնացի տափարակին, լեռներին, բլրակներին եւ զանազան բոյսերի գեղեցկութեան վրայ: Իսկ նա առիթ գտնելով՝ բոլորովին պարզամտօրէն կը հարցնէ ինձ, — «միթէ ձեր երկիրը բոյսեր, ջուրեր, ծաղիկներ եւն կը գտնուին»: Ծիծաղս չարժեքով կը պատասխանեմ: — «Ի՞նչպէս կարելի է գտնուի երկիր մը, որ

Հունենայ բոյս, ծաղիկ, լեռներ, ջուրեր եւն, ինչ որ միմիայն Սահարա անապատին տրուած է, այն ալ ոչ այնպէս, ինչպէս կը կարծէք:»

Սուլումի մը սուր շաջիւնն կընդհատէ մեր խօսակցութիւնն: Մի անգգալի բոպէ ալ եւ ահա մեր առջեւ կը սլարգուի Տըլ-լոխի հրապուրիչ տեսարանն: Շողեկաւքն իւր վերջին կա-յանին մէջ կառնու իւր վերջին կայքն չորս ժամէ ետք:

ՍԻՄՈՆ ՅՈՎՆԱՆԵԱՆ

Տփլիս Օգոս. 16,

ՏԱՎՕՍԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Բ. (*)

ԲԱՅՕԴԵԱՆ ԿԱՃԱՌՆ

Տավոս-Բլաձ 27 Յուլիս 1886

Սիեղի բոյր իմ

Այն արօրինակ ձգսմամբ զոր ունի մեր ժամանակն՝ արօրն եզանց լծելու, կը հասկնաս որ այս Ս. Ժօհան-ամ-Բլաձն ալ որ մը վերջապէս աշխարհիս միւս կողմանց նման պիտի նայ արդի մոլորութեանց նամբուն մէջ: — Յուլիս 24ի գիշերն, որ այս երկրին համար յաւերժական յիշատակութեան արժանի բուական մը պիտի ըլլայ, Պէրլինի Համալսարանին դասասու մը, Բարիզի բժշկական դպրոցէն բժիշկ մը, Ֆրանգֆորդի Հրեայ վանառական մը, եւ Հայկազարմ երիտասարդ մը իրար կուգային Գիւրհաուսի սրնարանին ասփայտին վրայ: Վերջինն երբ հասաւ, միւս երեքն մինչեւ վզերնին ընկղմած գտաւ Գօն-դի, Շօքէնհաուէրի, Քանդի եւ խել մ'այս կարգի հեզնամիտ արանց վերացական վարդապետութեանց մէջ: Երբեք բան մը գրած եմ այդ հեղինակէ առանց գոհունակութեամբ ինքնիրեննուն ըսելու. «Այսօր այս տղերն հասկցող ես ու Աստուած միայն կանգ:»

Վրիպակ.՝ Ա. Նամակին «ինն նրաժշական գործիր»ին «լարաւոր» անականն անուշադրութեամբ շարուած չէ:

Շատ մի խնդրաբեր, մեծիմաստ իմաստասէրք, վաղն Աստուծոյմէ զաս ոչ ոք զանգ պիտի հասկնայ. եւ մարդոց տխուրութիւնն այնքան մեծ պիտի ըլլայ, որ ձեր վրայ պիտի սփռնանք քանզի անհասկանալի էք դուք: Ամենեւ ալ ձուլարանի մէջ պիտի դուրսիք, կաղապարի մէջ պիտի թափուիք, հոնկէ աղբերց վրայ պիտի փոխադրուիք, եւ ձեր պղնձե արձանին առջեւ ապագայ դարի պիտի զան յուսալ աղտոտ լաթերնին ձեր քիչն տակ: Պիտեմք հարիւրամեակներ ալ, յորոց պիտի օգտին ջրավաճառք ու շաքարավաճառք. մանրամասնաւ ալ յուրիշեանկան երախտագիտութեան պիտի արժանանաք. եւ արժանի էիք այլոց երախտագիտութեան...:—

Բարեկեցի բժիշկն յաւէս կարի նրբամտութիւն կ'ուզէ ցոյց տալ, նախ Լուսնի մէջ արուածանին մէջ ծնած ըլլալուն համար, ապա Պ. Եսկուլապի ծառայած ըլլալուն համար: Խօսքս կտրուի՝ կը գոչէ. «Երեւակայեցէք, Տեւրէք, որ այս Հայր կը կտրէ կը նետէ այնպիսի խնդիրներ որք ինքեւստան դարերէ ի վեր կը գրաւեն մարդկային միտքն, եւ ոյց լուծումն ցնծութեամբ պիտի ողջունուի Մեսիայի գալստեան նման. Դեռ երէկ Ամերիկացի դրացոյնս հետ առհաւուրեան (atavisme) վրայ կը խօսէի սեղանին վրայ. գլուխս չարաչար կը յոգնեցնէի որպէս զի կարեւոր իր գլխոյն մէջ մտնել այդ նոր վարդապետութիւնն, երբ Հայ դրացիս կը բացատրէ զայն. ինչպէս էր... անհ, յիշեցի. առհաւուրեանն՝ ըստ յաւերժանոյ ցուցման մէկ զոր մեր հաւերէն կը ժողովեցնէ՝ միշտ իրիկուն զէր վեց անգամ մեր եղբերեւոյն մէջ մուծանելու համար...:—Բայց ես շատ հետաքրքիր էի զիսնալ Հայ դրացոյնս կարծիքն օրուան մեծ իմաստասիրական խնդրոց վրայ:»

Սիրեցեալ Տեւրէք, կը մեղմամբ ըզանգ որ այնքան բաժնի համարում ունեցած էք իմ վրայ. միւս գաղափարացս նման պարզ են իմաստասիրական գաղափարներս ալ. երբ շուն մը տեսնեմ որ պատի մը տակ վեր կը վերցնէ ետեւի ոտքն, անվերջ գետնը պիտի քրջի՝ կ'ըսեմ ինքնիրենս. իսկ այդ հեղուկին մէջ նման անուշադր եւ նման թունաղ կայ, զայդ փնտրելու կրկին հանգամանք ունիք դուք՝ իբրեւ բժիշկ եւ իբրեւ այր զիտութեան:

Այս խօսքերուս վրայ եւ մեծանուն ելլալոյ ծախսահարութեանց մէջէն Նախագահ հռչակուեցաւ այն բացօղեայ Կանոնին՝ որ կը բացուէ, եւ ոյր նիստերն նոյն տեղոյն վրայ պիտի նորոգուին ամեն երեկոյ: Մեր Կանոնին մէջ պիտի ընդունուին տիկնայք ալ, որք պիտի կրնան այս բարձունց վրայ վարի առաջին իրաց վիճակին դէմ իրենց գանգատներն յայտնել:

Կ'ողջունեմ զեզ խանդաղաստեմ:

Ն. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՅԵՏԻՆ ՎԱՐԴՆ ԱՄԱՐԱՆ

Է յեսին վարդն ամարան,
 Մնացեալ մէնիկ ի ծաղկի.
 Սիրուն ընկերք իւր համայն
 Թառամեցան եւ անցին.
 Ոչ բնաւ ծաղկունք համազգիք,
 Ոչ վարդի մօտ կայ բոլոր,
 Շիկնել յերփնիցն անդրադարձ,
 Եւ տալ հառաչ առ հառաչ:

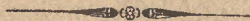
Մէնիկդ՝ ըզհեզ ոչ քողից,
 Թօռնեալ խամրել ըզցօղնով.
 Քանզի սիրունքն ի բուն կան,
 Ե՛րբ, դու, նընջեան ընդ նոսին.
 Զտերեւոյ աշտպէս սիրաբար
 Ըզմարանաւ եւ սրփռեմ,
 Ուր բո ընկերք պարտիզին
 Դընին անհոտ անկենդանք:

Գո՛յր եւ ինձ հուպ զնալ ըզհետ,
 Մինչ մտերմութիւնք նըւազին,
 Ուի սիրոյ շող շըրջանէն
 Ականքն ի բայ քօրափին.
 Մինչ սիրք ըսոյզք կան քառամբ,
 Եւ սիրելիք ոչ եւս եմ,
 Ո՛հ, ո՞վ բնակել կամիցի
 Մէնիկ՝ յաշխարհս այս նըսեմ:

Թարգմանեաց

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐՍԳԱՇ

ԹՈՎԱԾԱՆ ՄՈՒՐ

ԲԸՌԼԱՆԴԻ

Անկրօն երկառասարդին նոր տեսարան մը, նոր յուզում մը կը սպասէր Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյն մէջ: Սեղանը ծաղկամբ զարդարուած էր, ծաղկանոյշ աղջկունք դասին մէջ կը կենային՝ իբրեւ դաս մը հրեշտակաց. երգեցիկ մանկանց երգեցօղութիւնն օտար եկեղեցեաց երգեցօղութենէն տարբեր բան մ'ուենէր. պարզ էին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ երգաց եղանակը, պարզ, այլ խորին կերպով, անասելի կերպով սրտազդեցիկ. Հայ էին այդ երգոց հեղինակք, որբակրօն հոգեւունչ եկեղեցական հարք. ոչ աշխարհակալ պետութեան մը լեզուն, այլ աղգային հին նուիրական բարբառն էր այդ երգոց լեզուն: Յանգագոյս արտասուաց կաթիլ մը կաթեց Սրտաշէտին աչքէն: Թատրերգք, նուագահանդէսք, եւրոպական երգեցօղութիւնք գուսանաց՝ անշուշտ աւելի արուեստիւ յօրինուած էին եւ արուեստիւ կը կատարուէին. այլ հոս արուեստին կը փոխանակէր բան մը անբացատրելի, Դասին երկու ծայրերն, երկու եկեղեցականք՝ սխրալի հակապատկեր մը կը կազմէին. քարոյիչը սեւահեր, աւագերէցն աղահեր. ամենէն երկառասարդ, ամենէն անուանի վարդապետն. ամենէն ծեր, ամենէն անուանի քահանայն. այն վարդապետին եւ այն քահանային ձայները կ'ընդհատէին միայն երգեցօղութիւններն. հին եկեղեցական դարերն էին՝ որք Արծրունի քահանային ձայնին մէջ իրարու կը յաջորդէին, յամբ ու հանդիսաւոր. իսկ Ներսէս վարդապետի ձայնն ապագայ դարուց հասնելու սահմանեալ ձայն մ'էր պատմագային, հեղձամղձուկ եւ յստակ միանգամայն՝ որ յաւէտ յուզեալ հոգիէ մը եւ յաւէտ պայծառ մտքէ մը գոգցես կը բլլէր միանգամայն: Նիկողոս Թաճեան, երգապետն, երրորդ անձն էր անբաժան քարոյիչէն եւ աւագերէցէն. Այդ երեք անձանց միութիւնն էր որ Ս. Ստեփաննոս տաճարն եզական տաճար մը կը կացուցանէր. Հայ եկեղեցւոյն երգեցօղութիւնք ամեն տեղ պարզ եւ սրտաուռ էին, այլ մանաւանդ այն տաճարին մէջ, զի Թաճեան աւելի քան ոչ ոք թափանցած էր այն եր-

գոյ ողին եւ եղանակն: Շնորհիւ այն բարեկարգութեան, որ կը տիրէր Ս. Ներսիսեան վարժարանին մէջ՝ զլիաւորապէս փէշ-տխմալճեան Սահակ Աղայի (*) խնամք, մեծանուն երգապետը կը ցած էր Հայկական երգեցողութիւնն արդիւնաւորապէս ուսուցանել Ներսիսեան սանուց: — Ներսէս վարդապետ բեմն ելաւ պատարագէն յառաջ. խոր լուութիւն. ամեն ոք իւր շունչը կը բռնէ. — մանաւանդ Հրանդշ անտարակոյս: Վարդապետը կը խօսի. ստէպ կը յեղյեղէ Գրիստոսի անունը. այնպէս կը խօսի Մարեմայ որդւոյն վրայ, որպէս թէ վայրկեան մը առաջ աստուածորդւոյն ծնգաց իսկ փարած ըլլար եւ Տեսուն մերոյ բերնէն իսկ լսած ըլլար աստուածային խօսքերը: Կը հաստատէ քարոզիչը թէ, դարուս բոլոր մարդասիրական հաստատութիւնք եւ ազատական սահմանադրութիւնք եւ օրէնք ծնունդէն Աւետարանին, եւ դառնութեամբ կը խօսի տասնեւիններորդ դարուն ապերախտութեան դէմ առ Գրիստոս՝ մարդկութեան ազատարարն: Ներսէս վարդապետ, ազգային նոր բանաստեղծին՝ Պէշիկթաշեանի նման՝ եղբայր բառը կը գործածէ ժողովրդեան քարոզած ատեն, սխրեղի եղբարք իմ ի Քրիստոս: Այս կոչականը մասնաւորապէս շատ գգուեց Արտաշէսի սիրտը. կը կարծէր թէ Գաղլլոյ մէջ տեսածին նման՝ Հայոց մէջ ալ կըրը ժողովրդէն դէն դէր ի վեր կը դասէ ինքզինքը եւ կը բռնանայ խնդհորու վրայ. ուստի, անպատում բերկրութիւն գգաց՝ իբրեւ ազատախօս՝ քարոզչին բերնէն լսելով եղբայր բառը, որ կը հաւասարեցնէր եկեղեցականն ու աշխարհականը: Յետոյ, քրիստոնէութեան ջատագովութենէն բարձրանալով Աստուծոյ գոյութեան խնդրոյն, այնքան պերճախօս եղաւ վարժապետեան, առերեւոյթս պարզ եղանակաւ մը այնքան ճարտար պաշարում մը ըրաւ նիւթապաշտ մտքին շուրջ, մինչ զի Արտաշէս, զոր առաւօտէն ի վեր ամեն բան աստուածապաշտութեան կը պատրաստէր՝ այլ որ հզօրապէս սարաւազինեալ միտք մ'ունէր, որոշեց զոնէ ծածկել այսուհետեւ. խնամասիրական դաւանանքը եւ Հրանդշի Աստուծոյն առջեւ ծնրադրել ոչ կեղծաւորութեան համար, այլ սպասելով որ միտքը համին վերջին

(*) Հայր՝ մեծանուն ու մեծախնամ Տօրդ. Փէշիկթաշեան Էֆէնսիի:

ճշմարտութեան : — Պատարագն սկսաւ : Երբ սեւազգեստ վարդապետը՝ որ մոգած էր զինքը՝ տեսաւ արեւելեան հարսի մը նման ճերմակով ու դեղինով ու կարմիրով ծածկուած, ծիծաղը չը կրցաւ բռնել — տասներկու տարիէ ի վեր պատարագւոր տեսած չէր : Այլ երբ ներսէս վարդապետ սկսաւ պատարագել, թէ, գերազոյն մոգութեամբ Արտաշէս մոգուեցաւ : Դողաց հոգւոյն խորն, երբ պատարագւորն եղանակեց . « Ի հարկի սրբութեան . . » Դողալով դողաց, երբ պատարագւորն արտասանեց . « Առէք, կերէք . . » — « Ի՞նչ բառեր էին ատոնք . մարդկային ո՞ր լեզուին կը վերաբերէին . երբէք լսած էր այդ բառերն . » այսպէս կը հարցնէր երիտասարդն ինքնիրեն՝ ի լուր այն պարզ բառերուն, զորս պատարագիչն իր ամենէն դաշն, ամենէն ցած ձայնովը կ'արտասանէր, այլ որք զհոգին անծանօթ բարձունքներ կը համբառնային : Լաթին քաղիկն անկրօն երիտասարդն յափշտակութենէ յափշտակութիւն, յուզումէ յուզում կ'երթար եւ Հաւատքին կը մօտենար : Զերաջերմ արտասուք սկսան հոսիլ աչքերէն : Հրանոյշին աչքերը՝ վերնատունէն՝ յոփոխակի Արտաշէսէն խորանին եւ խորանէն Արտաշէսին կ'երթային : Պէտք էր որ բարեպաշտուհի կոյսը տեսնէր իր խօսեցելոյն այդ արտասուքը . այլ խաչակնքումն ու ծնրադրութիւնը տեսաւ, եւ բերկրեցաւ՝ հոգւոյ բերկրանօք : Իսկ Արտաշէս իւր զմայլման ու հոգեյուզութեան մէջ կը յիշէր թէ՝ Հրանոյշ անհանգիստ էր առաւօտուն, եւ մոտաւոր էր . չէր կրնար ետին դառնալ . չէր կրնար վերնատուն ելնել . եւ կը տագնապէր : Արդարեւ աղջիկը նուազումի նման բան մ'ունեցած էր անգամ մը . սակայն ոչինչ յայտնած էր մօրը : Արտաշէս կ'ուզէր ու չէր ուզեր որ պատարագը վերջանայ . բոլորովին նոր զգացումներով կը համակուէր : Վերջապէս պատարագւորն հասաւ օրհնութեան . « Որ օրհնես զայնոսիկ ոյք օրհնեն զքեզ, Տէր, եւ սուրբ առնես զյուսացեալ ի քեզ » Եւ պատարագւորն ինքզինքը գերադանցեց այդ օրհնութեան մէջ, զոր ինքնատեղծ հայկական հոգեւտագ եղանակաւ մը կուտար ներսէս վարդապետ : Արտաշէս այս անգամ՝ կրնայ ըսուիլ՝ հաւատքի արտասուքը հեղաւ . ի ծովն իջաւ յանգիւստ եւ Հայաստանեայց վարդա-

պետին աջն ու խաչը համբուրեց, երբ սա դուրս կենէր տաճարէն, սրբութեան յարկին բոլոր խռնկերովն ու բոլոր շողերովն օծեալ ու սրբափայլ:

«Ամեն կիրակի այսուհետեւ, Հրանսյշ, գեղ պիտի գամ. բայց ոչ քեզի համար. քու աստուծոյդ, քու եկեղեցւոյդ համար պիտի գամ, որոնք խմ ալ են այսուհետեւ:» Հրանսյշ չը կրցաւ համբերել, սիրականին գիրկը նետուեցաւ եւ քրովբէսկան սիրախառն դրկախառնութեան մը մէջ գիրար համբուրեցին առաջին անգամ եւ... վերջին անգամ...»

Տիկին Երանեան չը կրցաւ ինքզինքը բռնել. ամենքս ի միասին սկսանք լալ: Ինձ անծանօթ ծերունի հիւրը՝ բոլորովին անզգայ՝ ժամանակ գտաւ դիտողութիւն մ'ընել ոչ հէգ Բըռլանդիին կամ իւր հէգ նշանածին վրայ, այլ նորէն Ներսէս Վարժապետեանի վրայ, ըսելով թէ իրաւամբ կանանց պատրիարքն էր երջանկայիշատակ հայրապետը. թէ կանայք յաւիտեան զնա պիտի յիշէին, եւ զանի դրուատելու համար պատմութիւններ իսկ պիտի ստեղծէին: Այս անգամ պատասխանօղ չեղաւ, թերեւս լսող խի չեղաւ: Քիչ մ'ալ կեցաւ, եւ ամենուս վրայ զատ զատ ակնարկ մը նետելէ յետոյ, հաւաքակոն «մնաք բարով» մ'ըսաւ ու մեկնեցաւ, արդահատական կամ արհամարական ծփ, ծփ մ'արձակելով: Տանտիկինն առաջարկեց որ պարտէզ իջնենք: Երանեակ, աչքերուս մէջ տեսնելով յուզումն որ կը նորոգուէր ի տես ծաղկանց եւ ի յուշ Բըռլանդիին, «Մայր,» ըսաւ «վերի պարտէզը երթանք:» — «Հոն երթանք, աղջիկս:» վերի պարտէզը կանանչ կար, այլ ծաղիկ չը կար: Տեսանք դրացւոյն փոքրիկ հրաշագեղ աղջիկն՝ որ այրելէ մազապուր վերծած էր. պատուհանին առջեւ կը խաղար, այս անգամ ծաղիկներու հետ: «Բըռլանդին աղէկ որ հոս չէ.» ըսաւ անդրանիկ օրիորդ Երանեան. «պատերէն պիտի անցնէր եւ երթար աղէկին ձեռքէն ծաղիկը առնէր, հայլին առջեւ պիտի երթար, եւ գլուխը դնէր:» — «Անանկ ալ յուզուեցանք անանկ ալ, դոնէ սա պատմութիւնն աւարտեմ. խեղճ աղջիկ, արդեօք ողջ առողջ տուն դարձաւ.» գոչեց արտասուածայն Տիկին Երանեան. Երան-

եակին կերպարանքէն կ'երեւէր թէ չախորժեցաւ մօրը արամադրութենէն, իմ պատճառաւ, կը զգուշանար եւ կը զգուշացնէր միշտ ուրիշները՝ որ իմ ներկայութեանս սրտաշարժ պատմութիւններ կամ խօսակցութիւններ չընեն: Բայց ամենքս ալ փափաք յայտնեցինք ըսելու Բըռլանդիի պատմութեան շարունակութիւնն: Աւագանին մօտ ակթոռներ կային. նրստանք եւ մտիկ ըրինք անհամբերութեամբ. —

«Աեղանին վրայ բան չը կրցան ուտել ոչ Արտաշէս ոչ Հրանդ: Կրօնակա՞ն յուզում, սիրայի՞ն յուզում, նախազգացում, նուազում, թերեւս այդ զգացմանց մին էր կամ այդ զգացումներն ի միասին էին՝ որ կը ներգործէին խօսեցելոց ակտորժակին վրայ: «Եթէ երբէք օր մը պտոյտի պէտք ունիք, այն ալ այսօր է.» ըսաւ Բըռլանդիին մայրը՝ սեղանէն ելնելով: «Հարկաւ երթանք պիտի.» աղաղակեց Արտաշէս տենդագին, ոտքը վերցնելով: Անդունդը, ճակատագիրը, աւանդ, կը քաշէր գոգցես սարաբաղը երիտասարդը, որու տխրութիւնն հետզհետէ կ'աւելնար. սիրան ու հոգին տրտմութեան ոլորում մը կարծես կը կրէին: «Բայց ինչո՞վ պիտի երթանք.» ձայնարկեց Բըռլանդի: — «Քեաղժախանէ ինչո՞վ կ'երթան ամեն մարդ. կ'սպառնան, եւ ինչո՞վ արդէն ամենէն աւելի ախորժելի է երթալ. նաւակով անշուշտ:» — «Ես այսօր նաւակ չեմ նստիր.» գոչեց գողալով Բըռլանդի: «Ի՞նչ կայ, Հա՛, գիշերը երազ է տեսեր. վտակի մը եզերքը գտնուած ատեն, ձեռքը իմ ձեռքս փնտռեր է եւ չէ գտեր. այնուհետեւ անսեր է ձեռքս ալեակի մը բերանը, իբր թէ ալեակը գայլ կամ գայլաձուկ ըլլար. ձեռքիս մէջ ալ ծաղիկ մը կայ եզեր, որ կ'երգէ եզեր, եւ այդ երգը փայլ ու բոյր ունի եզեր: Գերմանական բանաստեղծութեան մը կը նմանի այդ երազը, Հրանո՛յ: Քեաղժախանէի առուակին մէջ մարդ կը խղզուի...»: Արտաշէս, ներքին զգացմամբ մը կամ խորհրդածութեամբ մը կամ ի տես սիրուհւոյն որ կը դողար եւ որ իր զուարճաբանութենէն ակտորժիլ չէր թուէր, խօսքը դարձուց. «Իրաւ է. երազները բոլորովին կարեւորութենէ զուրկ չեն: Բայց եթէ կ'առնով երթանք, վաճառքէ վերժ ենք, այնպէս չէ՞, թագուհիս.» ըսաւ Բըռլանդիին: Ձայն չը հանեց սա: Երիտասար-

դը յարեց. «Շողենաւ . . .» — «Շողենաւ . . . ինչ եւ իցէ . . .» — «Շողենաւ կը նստինք, Բերա կ'երթանք. Բերայէն կառքով Գեաղատխանա կ'իջնանք. այս կերպով աւելի ալ պտըտած կ'ըլլանք. մայրդ չըսաւ որ այսօր շրջագայութեան պէտք ունինք ամեն ժամանակէ աւելի» Բըռլանդի միշտ լուռ թիւն կը սահէր, եւ աչքը չէր կրնար Արտաշէսին երեսէն վար առնել: Սա ալնոյնը կ'ընէր գանազան պատճառներով, թէ որովհետեւ արտասովոր վիճակի մը մէջ կը տեսնէր իւր խօսեցեալը, թէ՛ որովհետեւ զանի չէր տեսած այնքան գեղահամայ, եւ թէ՛ բնագլխամբ մը . . . :

Բըռլանդիին մեծ մայրն ու հայրը տունը մնացին. մեծ քոյրն ալ չուղեց այն օր դուրս ելնել. մայր, աղջիկ ու փեսացու ճամբայ ելան: Մեծ մայրը, երբոր քունէն արթնցաւ, երկու ձեռքը գլխուն զարկաւ. «Քա ես ինտոր էշու պէս մուցայ, հայր ձեռ մը չըտի ետեւնուն. ամեն ատեն կ'ըսէի, ասոր խելքս ուր խայլիկ էի ըրեր» — «Դուն ալ, ձայնարկեց փեսան, ամեն օր քու հայրմերովդ է որ կ'ապրինք կոր» — «Ատանկ մ'ըսեր, որդդի, ես տեղիս ըրեր եմ տէ կ'ըսեմ կոր» — «Մարիկս, աղօթքը աղէկ բան է ամն, ըլլալիքին ո՞վ ինչ կրնայ ընել» — Ամա ընտո՞ր մուցայ, հոշ, ա՛լ ցնդեր եմ եւ. պահապան հրեշտակները պահեն հեմհեմ»

Արտաշէս տուն հանգիստեցաւ, քոյրն ալ հետ առաւ: Չորս հոգի գացին, երեք հոգի դարձան: Խնդճ երիտասարդ . . . :

Տիկին Երանեան այս անգամ արտասուքն ընկրկեց իր ներսն եւ շարունակեց. — «Կառքին մէջ կը խօսակցէին: Արտաշէս քրոջը կը հարցնէր թէ ի՞նչ ըրած էր առտուն, եկեղեցի գացած էր: Պօռդիւնէ զարմացաւ եղբօրը այս հարցման վրայ, որովհետեւ չտա անգամ անոր բերնէն լսած էր թէ եկեղեցիները կ'առտուն են: Արտաշէս յարեց թէ փորձուած էր առաւօտուն՝ առանց խոստովանութեան իսկ՝ հաղորդուիլ ներսէս վարդապետին ձեռքէն այն Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյն մէջ, ուր նոր կեանք մը սկսած էր այն օր իրեն համար: Քոյրը զարմանալով կը զարմանար, եւ կը յանդիմանէր եղբայրն, ըսելով թէ գոնէ չը ծաղրէր կրօնքը՝ հաւատացեալներու ներկայութեան: Հրանոյշ այն ժամանակ պատմեց եղելութիւնը:

«Մենեղը մօտեցեր է, Արտաշէս» գիտօղութիւն ըրաւ Ֆօռ-դիւնէ: Եթէ գիտնար խեղճ աղջիկը թէ՛ այս սովորական խօսքի ձեւը զոր մեքենաբար արտասանեց՝ գուշակութիւն մ'էր իր բերնին մէջ. գուշակութիւն, որ այնքան շուտ, ժամ մը յետոյ, պիտի կատարուէր այնքան եղերական կերպով...»

— Հերիք է, մայր, դոչեց Երանիկ:

— Ա՛խ, լմնցաւ, աղջիկս. ա՛խ, լմնցաւ... Եւ ան, որոյ բերանն այդ չար գուշակութեան փողն եղաւ, ան մղեց եղբայրը մահուան անդունդը: Կառքը կեցաւ առուակին մօտ: Այն ուղիղ գծի մը վրայ հոսօղ եւ ուռնեանց վարսերու գգուանքն ընդունող Չաղլաղանի չնաշխարհիկ առուակին տեսիլը՝ Մայիս ամսուան ամենագեղ օրերէն միոյն մէջ՝ մոռցնել տուաւ չըմագայիկներուն ամեն բան. երազ, երկիւղ, եղբրական գուշակութիւն, ոչինչ կը յիշէին, ոչինչ կը խորհէին: Անյագաբար կը նայէին իրենց չուրջ, հոգւով եւ համայն զգայարանօք մեղուաքաղելով այն դրախտային բուրմանց ու փողիփողմանց մէջ: Նախ Արտաշէս խօսեց լուծութիւնը. «Կը մեղքնամ— ըսաւ— այն երիտասարդ վարդապետը. դուն ալ չէ՞ս մեղքնար, Հրանդշ, մենք զիրար կը սիրենք, այլ կուսակրօն եկեղեցապանին ներքի չէ սիրել բայց միայն եկեղեցին, եկեղեցւոյ վէմն. գրկելու համար հէ՛գ Ներսէս վարդապետը սեւ խայշափայտը միայն ունի. իսկ ես, Հրանդշ...»: — «Արտաշէս» ընմիջեց Ֆօռդիւնէ. կը մոռնամ որ առանձին չես սիրանոյշիդ հետ. այնուհետեւ այս զրօսավայրին մէջ լինջ տեղը կայ եկեղեցւոյ քարին ու խաչեղութեան փայտին վրայ խօսելու: Չորս դի-նիս նայինք. ո՛չ Բերա կայ այս գեղեցկութիւնը, ո՛չ ալ Խասգիւղ: Տես սա ծաղիկը, ջուրին ընթացքին է տուեր ինքը-զինքը. լինջ աղւոր ալ կարմիր է, եւ Չաղլաղանի ձերմակ փրփուրին մէջ արդեօք լինջ աղւոր պիտի վայլի:» — «Բայց Հրանդշին կուրծքը աւելի սպիտակ է. տես, կուսական կամ հարսանեկան հաղուստ հագած է սիրուհիս...» — «Մ՛օ, կա-մանց. մարդ կ'իմանայ. այսօր խենդեցեր ես դուն, Արտաշ. կտորածութեանդ մի նայիմ, խօլ գուարթութեանդ... բայց լինջ սքանչելի ծաղիկ, մօտեցաւ մեզի:» Ֆօռդիւնէ իւր կուրծքին համար անշուշտ կը ցանկար այն ծաղիկն: Արտա-

չէս վազեց առուն եղերքը, ցուպն երկնցուց, ծաղիկն ափին մէջ էր արգէն, ոտքը սահեցաւ... : «Վահ, հոնկէ մարդ չազատիր» գոչեց ձայն մը ամբոխին մէջէն :

Բըռլանդին խելագար՝ կառքը դրին : Հետեւեալ օրը Բըռլանդին մեծ մայրը հողը դրին : Հիմայ ամեն եղանակի մէջ այսպէս ծաղիկ կը փնտռէ, կը գտնէ ու գլուխը կը խոթէ ձեր խոսքիւղի հարսը, այդ հէգ Բըռլանդին : Մարգու վնաս չունի. կը խնդան իր վրայ. սիրտս կը մորմոքի, որովհետեւ գիտեմ ինչ էր այդ աղջիկը... : Արտաշէս՝ Հրանոյշ կը կոչէր զինքը. հիմայ ամեն մարդ՝ Բըռլանդի կ'անուանէ զայն. եւ շատերուն համար խենդի համանիչ եղած է այդ անունը : Մէկ ուրախութիւն մը, մէկ երջանկութիւն միայն ունի տարաբաղդ աղջիկն աշխարհի վրայ, — Տէմիրճիպաշի Գալուստ Աղային պարտէզը երթալ. հոն ամեն ուղած ծաղիկը կը գտնայ, կամ կը գտնար... :»

Վայրիկ մը հանգիստ ընելէ եւ տչքերը սրբելէ յետոյ, Տիկին Երանեան ըսաւ ինձ. «Շատ վախցայ, Մեղանիւ, երբ վիզդ սլլուեցաւ : Բայց խենդ աղջկան այդ մոսնաւոր համալրութիւնը քեզի ուրկէ էր... : Խեղճ աղջիկը. դուք զարմացաք, բայց ինքը ձենէ աւելի զարմացաւ. իր նշանածն էր որ աղջկան կերպարանօք իրեն կ'երեւէր... վասնզի, Մեղանիւ, Արտաշէս՝ սեռը բաց առնելով՝ քեզի կը նմանէր ինչպէս վարդը կը նմանի վարդին կամ աւհունը՝ աւհանին⁽¹⁾ :»

ՄԵԼԱՆԻՈ.

(1) Խաչվերացին՝ ուր ժամանակ գրուած է սոյն հատուածս՝ բնականորէն մնաց պիտի ներկայանար սոյն ռահանի նմանութիւնն, երբ ռահանն ամենուրեք կը փթթէր ու կը բուրէր, խաչին ոտքն ու կուսին լանջաց վրայ :

ՃԱՆԻԿ ԷՖԷՆՏԻ ԵԱԶԸՃԵԱՆ

Նուպար - Շահնազարեան վարժարանի նախակրթարանի սանուց մէջ զոյգ մ'էին, որք աչքս ու սիրտս կը յանկուցանէին. զոյգ մը պատանեակ, գրեթէ համատիք ու համահասակ, ազնուականագոյն գերդաստանաց զաւակ, Տիրան Ապրօ եւ Ճանիկ Նազըճեան՝ այն կրթական յարկին հրապոյրն էին։ Աւելի գեղեցիկ էին իրենց գրոց այն պատկերներէն՝ որք հրեշտակներ կը ներկայացնէին. թերեւս աւելի ծանրախոհ էին հին դարուց այն իմաստուններէն՝ ոյց վարքն իրենց դատարարը իրենց կը պատմէին։ Խաղացօղներուն մէջէն կ'անցնէին՝ խորհելով. կարգացօղներուն մէջէն կ'անցնէին՝ ժպտելով. երգեցօղներուն մէջէն կ'անցնէին՝ երազելով. եւ ժպտք եւ խոհանք եւ խորհուրդք այնոքիկ կը ցոլանային ու գրեանց ու գնդախաղուց ու գլխոց վրայ, դիմաց վրայ ու դիմաց պոտկեր կամ հակապոտկեր սրտից մէջ։ Ուսմունքն իրենց համար զբօսանք մ'էր. գոգցես կանխաւ գիտէին ինչ որ իրենց կ'աւանդուէր. կարգ կը փոխէին, այլ բնոյթ չէին փոխեր. կը մեծնային, այլ մանկական չնորհն այն երկնային՝ որով օժտեալ էին՝ բնաւ երբեք չէր նուազեր։ Շնորհ մանկան եւ վարք իմաստնոյ, զսյնս ունէին միանգամայն եւ յաւիտեան զոյգ մ'այն պատանեակ կամ թէ զոյգ աղաւնեակ, որք կը յանկուցանէին զաչս եւ զսիրտ մարդոյ։

Եւ այժմ յիշատակը են միայն, Ճանիկն ու Տիրան։ Լամառդինեան քերթուածք մարմնացեալք, իրենց գերեզմանին ալ խորէն՝ ուր այնքան վաղ մտան՝ միշտ պիտի մոգեն ու մեղամաղձութեամբ համակեն ըզմիտս եւ ըզսիրտս որոց ծանեան Ապրօ Տիրանն ու Ճանիկ Նազըճեանն (1)։

Ե.

(1) Հանդիսիս տաղանդաւոր աշխատակից Աղեքսանդր Էֆէնտի Փանոսեանին նման, ողբացեալ Ճանիկ Նազըճեանն ալ կը տալէր Լամառդինի լեզուաւ։ Մեծարանք մը մասուցանելու համար վաղագրաւ բանաստեղծին յիշատակին, Փանոսեան Էֆէնտի նորա ֆրանսերէն տաղերէն մին երկրագունքի մէջ կը հրատարակէ Թարգմանութեամբ հանդերձ։

DÉFAILLANCE

Si, de nous, rien ne doit subsister après nous,
Que des restes sans nom, qu'un peu de fange vile,
Pourquoi donc chaque jour, contre un destin jaloux,
Livrer un combat inutile ?

Si nous devons sans cesse et lutter et souffrir,
Vers le bleu firmament, vers l'horizon immense,
Fixer notre regard pour pouvoir y saisir
Un faible rayon d'espérance ;

Si nous devons gémir et nous frapper le front,
Pour qu'ensuite tout sombre en la nuit éternelle ;
Dans notre corps d'argile, ô grand Dieu ! pourquoi donc
As-tu mis une âme immortelle ?

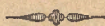
Si nous devons, voyant que toute heure pour nous
Marque un nouveau malheur, une amère souffrance,
Devant tes saints autels nous traîner à genoux
Sans y recueillir la croyance ;

Si l'odieuse mort, dès nos premiers moments,
Aux pieds de nos berceaux devait, hélas ! paraître ;
Si tu nous destinais à de cruels tourments
Pourquoi donc nous avoir fait naître ?

DJANIK Y.

ՆՈՒԱՂՈՒՄՆ

Եթէ մենէ պիտի ոչինչ մնայ յե՛ս մահուն
Այլ լոկ մի քիչ մոխիր անարգ, կիր անահուն,
Հանապազօր ուրեմն՝ ընդ դէմ քաղդին անգուր՝
Է՞ր մըլել մի մարս անօգուտ :

Եթէ պարսիմք յար մահառիկ ու կըրել վիշտ .
Երկնից, անհուն հորիզօնին հայիլ ընդ միշտ
Ջի կարենամք անդ որոնել, անտի առնուլ
Յուսոյ մի շող մեղմանը շուրջ :

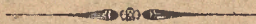
Եթէ պարսիմք հեծել, հակսիւ յոգնաքալսիծ,
Մինչեւ որ զմեզ պատէ զիշերն յաւիտեանից .
Մեր հողաւէն հէգ մարմնոյն մէջ, ո՞ւմ մեծդ Աստուած,
Անմահ հոգի մ'էր ես դըրած :

Եթէ պարսիմք, տեսնելով քէ մեզ՝ մէն մի օր՝
Բերէ մի նոր ցաւ, մի նոր սուգ, մի կսկիծ նոր,
Սուրբ սեղանոցդ առջեւ ծնել, ծըռել հակաս,
Ու կալ մընալ թերահաւատ :

Եթէ օրհասն այն զարեւի պարսէր, աւանդ,
Մեր ուրանաց սնարին մօտ իսկ երեւիլ վաղ,
Եթէ պիտի կրել տայիր մեզ այստե՛ս տանջանք,
Է՞ր, ուրեմն, էր տըլիր մեզ կեանք :

Թարգմանեց

Ա. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

ԱՂՋԿԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆ Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Վերջին յօդուածովս ծանօթացուցի ըստ բաւականին թէ ինչ ուղղութեան կը հետեւին աստ Գերմանական վարժարաններ: Առանց գիտնալոյ, թէ ինչ կարեւորութիւն տրուեցաւ նոյն յօդուածին կամ մանաւանդ թէ նկատողութեան ստեղծեցաւ հայ կրթական շրջաններէ, կ'անցնիմ խօսիլ այսօր աղջկանց կրթութեան վերայ ի Գերմանիա:

Գերմանացին համոզեալ սա ճշմարտութեան թէ կինն ընտանեաց հիմն է, աշխատած է դարերէ ի վեր բարձրացնել նորա ընկերական վիճակն եւ այսօր հասուցած է նորա բարոյական եւ մտաւորական զարգացումը այն աստիճանի, որ այլ եւս նա չէ այն կինն զոր մեք սովոր եմք մեր մօտց առջեւ անմիջապէս պատկերացնել, երբ կը խօսուի իգական սեռին վերայ: Կինն աստ բժիշկ է, փաստաբան է, կրթական բարձրագոյն հաստատութեանց մէջ դասախօս է, վստն զի այր մարդուն հաւասար ուսումնասիրած է Համալսարաններու մէջ այն մասնագիտութիւնը որում զինքն նուիրած է: Կինն աստ կը ներկայանայ, եթէ չէ ամուսնացած, վաճառատան մէջ իբրեւ գրագիր, վարիչ, տնօրէն. կամ, եթէ ամուսնացած է, օգնական, խորհրդատու իւր ամուսնոյն նորա ամեն գործոց մէջ: Կինն աստ մի անկախ դրութիւն ստեղծած է իւր անձին. կ'աշխատի, կ'վարձատրուի, կը հոգայ իւր պէտքեր եւ գիտէ նաեւ խնայել իւր ծերութեան օրերուն, կամ իւր գաւակին ավաղացին համար: Քնքոյլ սեռի ազատագրութեան պէտքն զգացած է աստ այր մարդն եւ պատրաստուած է առ այդ: Իսկ կինն, զամ մի գիտակից իւր կոչման եւ դրութեան ընկերական կեանքի մէջ, իւր դատին պաշտպանութիւնն առած է իւր ձեռաց մէջ եւ այսպէս ժամանակաւ, ճշամբ հետզհետէ հասած է իւր այսօրուայ բարձր դրից:

Գերմանացի կինն զգաց իւր կոչման բարձրութիւնն եւ

սլատրաստեցաւ ազատագրութեան կրթարաններու մէջ զորոց կ'անցնիր այժմ խօսիլ:

Որքան դժուար է մեզ, Հայերուս, աղջկան վարժարանի մ'ուղղութիւնն գծել, նոյնքան դիւրութեամբ գիտեն Գերմանացիք ի նմա տւանդեալ ուսումներն ծառայեցնել ճշդիւ իւրեանց նպատակին. կրթութիւն ըսելով կը հասկանամք մեք խիստ յաճախ լեզուագիտութիւնն. երկրորդական, երրորդական, երբեմն անպէտ բաներ են այն դիտութիւններ որք աղջիկն կը պատրաստեն իւր տպագայ, — մօր, — կոչման:

Մայրենի լեզուի սեռման համար, կը խնդրեմ, չյողնեցընէք, կ'ըսէ, վարժարանի տնօրէնին ներկայացող մի հայր իւր աղջկան մասին: Լաւագոյն է այդ ժամանակն նուիրել փրանսերէնի ուսման: Աւսղջարանութիւնն կը դայթակլեցնէ մեր մայրերն. ազգային պատմութիւնը գիտեն բազումք այնպէս, որպէս մի մարդ մի որ եւ է վէպ զոր լսած է, իբրեւ մանուկ, իւր մեծ մայրէն, եւ այսպէս միւս գիտութիւնները ըստ կարգին:

Կրթարանն Գերմանացւոյն համար նուիրական վայր մ'է, ուր կը պատրաստուի իւր ազգութեան ամենալորտաւոր տարրն որ կոչուած է կատարել գերագոյն դերն իւր ազգային զարգացման, իւր բարօրութեան, իւր անկախութեան, ի մի բան՝ իւր գոյութեան մէջ: Այս տեսակետով Գերմանացին կը գուրդուրայ իւր կրթարանին վերայ. իւր ուշն, գործունէութիւնն նուիրուած են նորա բարեօքման եւ զարգացման, զի իւր աղբին հոգին եւ ապագայն միմիայն հոն են:

Նա չնկատէ զկրթարանն, որպէս մեք դժբաղդաբար, իբրեւ մի մոտաւոր զարգարան որ սահմանուած լինէր ուսուցանել աղջկանց մի քանի քաղաքավարական ձեւեր, մի քիչ մաքուր խօսիլ, մի քիչ անգղիերէն կամ ֆրանսերէն թոթովել: Ո՛չ. նորա համար կրթարանն վեհ նշանակութիւն մ'ունի եւ եթէ ինձ կը ներուի, կը համարձակիմ սա բաղդատութիւնն ընել աւելի հասկանալի լինելոյ համար: Կրթարանն մի տեսակ արուեստանոց է որում աշակերտողն պարտի խզճի մոտք ուսուցեալ արուեստին հմտանալ, եթէ կ'ուզէ իւր տպագայն երաշխաւորել:

Սակայն մինչև ուր տարին զմեզ մեր կապկուժիւններ. եւրոպական հագուստն իւրացնէլէ յետոյ, ուղեցինք հետեւիլ եւրոպիոյ կրթական շարժման: Վարժարաններ կանգնեցինք աստ անդ կրթելոյ համար գեղեցիկ սեւն. մի չոր եւ յոյժ թերի լեզուագիտութիւն եղաւ մեր ձեռք բերած արդիւնքը ուսման մասին: Հոգւոյն մշակումն, նկատելու գըլխաւոր կէտն, լքեալ թողուցինք: Կարծեցինք Ֆրանսական բանաստեղծութիւնն եւ ապականեալ վիպասանութիւնն վերծանել տալով մեր ազգիւնը, կարենալ կրթել եւ ազնուացընել նոցա հոգիներն: Նոքա Ֆրանսական մէպերու մէջ տեսան օտար աշխարհ, օտար սովորութիւններ եւ ընտելացան նոցա հետզհետէ:

Չանոնք չհետաքրքրեց այնուհետեւ հայ կեանքն, հայ աշխարհն, հայ լեզուն. մինչդեռ նոքա, մի սուղ իրթութեան ազդեցութեան ներքեւ, պարտէին իւրեանց ուշն դարձնել գէպ ի իւրեանց հարազատ քոյրերն, նոցա վիճակն ուսումնասիրել, իւրեանց գործունէութիւնն նուիրել նորա բարւոքման, դարձուցին իւրեանց աչեր գէպ ի Փարիզ, — չըսեմ ի Ֆրանսա, — իւրեանց կոյր շէնտմարի մոռացոյց նոցա իւրեանց ամենէն սրբազան պարաքերն. մայրենի լեզուն խառնուեցաւ իւրեանց բերնին մէջ օտար բառերով եւ տգէտ ծընողը գոչեցին ի լուր այս ծաղրելի եւ տարօրինակ բարբառին. «Ապրեցէք մեր կրթեալ գասերք:»

Թողումք հիւանալ այս տեսակ ծնողաց իւրեանց գասերց կարծեցեալ կրթութեան վերայ եւ անցնիմք տեսնել թէ Գերմանացիք ինչպէս կ'ըմբռնեն այս բառն:

Կինն պարտի լինել հիմն ընտանեաց: Ահա այս սկզբան, վրայ դրուած է իւրեանց կրթութիւնն: Ինչ որ կը հակառակի այս սկզբան, արտաքսուած է իւրեանց կրթելոյ եղանակէն: Կնոջ, կ'ըսեն, իրրեւ հիման ընտանեաց, հարկ է աալ այն ամբողջիւնն որ կ'ապահովէ ընտանիքի ամբողջիւնն: Սւ այդ ամբողջիւնն զոր կ'ստանայ Գերմանուհին կրթարանին մէջ, արդիւնք է այն առողջ ուսմանց որովք միայն կը սնանի իւր միտքն: Մայրենի լեզուն եւ երկրին պատմութիւնն կուտան նմա ամենայն խնամով մշակել, վասն զի ինչպէս կարելի է

Ճշմարիտ գերմանացիներ, ըսել կուզեմ, հայրենիքի հարազատ որդիներ ունենալ, երբ մայրն իւր երախայից չուսուցանէ Գերմաներէն, չդրուժէ նոցա մատուաչ մտաց մէջ նախահարց մեծ արարքն եւ չղարթուցանէ նոցա սրտին մէջ նմանելու գովելի եռանդն: Ուսանելով առողջարանութիւն եւ տնտեսագիտութիւն, գիտէ մայրն թէ որպէս պարտի խնամել իւր հիւանդ զաւակներն, թէ ինչ ծանր են մի գիշերային սլորահանդէսի վազանցուկ հաճոյից հետեւանքները, թէ ուր պարտի խնդրել կեանքի ճշմարիտ հաճոյքները, թէ սրպէս պիտի մատակարարէ իւր լծակիցն ընտանեկան բեռը ըստ կարելոյն թեթեւցնելոյ եւ թէ վերջապէս սրքան եւ ինչպէս պիտի խնայէ բաղդի հարուածներուն պատրաստ լինելոյ համար:

Եւ որքան մեծ է մի մօր այս կենդանի օրինակի ազդեցութիւնն իւր զաւակաց վերայ: Տունն արդէն նոցա համար դաստարան մ'է ուր կը վարժին հեշտիւ մի մաքուր կենցաղավարութեան սկզբանց: Նոքա ալ սովագային մէջ պիտի լինին նոյնքան աշխատասէր, նոյնքան առողջ եւ նոյնքան խնայող որքան իւրեանց մայրն:

Եւ երբ մարդ հիանալով Գերմանացի կնոջ այս յատկութեանց վերայ որով կնոջ խոխալն կը հանդիսանայ, կ'անցնի քննել Հայուհին, կը գտնէ ի նմա առաջնոյն հակադրատիւերն:

Եթէ գեռ չէ ամուսնացած, կամ կը գտնուի դպրոցական վիճակի մէջ, կը ներկայանայ այն ծիծաղելի եւ բռնապետսիկ թերութիւններով զորս յիշեցի քիչ վերեւ: Իսկ եթէ ամուսնացած է եւ բաւական հարուստ, կը մոռնայ յաճախ իւր պարտաւորութիւնքն առ իւր ամուսինն, զաւակն եւ ազգն: Հաւատարմութիւնն այլեւս մի պարտք չէ այդ կնոջ համար: Նա կը մոռնայ նաեւ իւր մայրական պարտաւորութիւնքն, մի դայեակ կին է յաճախ, այն այլ օտարուհի, որ կը խնամէ եւ դիեցնէ երախայն, միջդեռ անդ մայրն հաճոյից մէջ կ'անցնէ իւր ժամերն: Եւ այս տեսակ կնոջմէ որ սլարտաւորութեանց ամենապարզն ամենաբնականն իսկ չէ կարող ըմբռնել, ի՞նչպէս կարելի է սահանջել նրբագոյններ: Գիտէ նա, կամ կ'զգայ թէ կնոջ կոչումը իբրեւ սլաճուճապատանք զարգար-

ուիլ չէ : Կարող է իւր անմշակ հոգին յանկարծ հասնիլ այդ բարձրութեան : Նա, դեռ օրիորդ, ուսաւ միայն հագուիլ, ծառայուիլ եւ հրամայել եւ այժմ ուրիշ ոչ ինչ գիտէ : Նորա համար ատոնք աղետականութեան յատկանիշեր են զորս հետամուտ է պահել ամենայն եռանդեամբ :

Եւ հայ կնոջ այս ընդհանուր ցաւալի պատկերն չունի դժբաղդաբար բազմաթիւ բացառութիւններ : Ես, մօտէն ճանաչելով եւրոպական ճշմարիտ բարքն եւ գիտնալով թէ ինչ նպատակի կը հետեւի յեւրոպա կանանց որուած դաստիարակութիւնն, չեմ կարող զիս զսպել պախարակելէ հայ կինն որ կը կարծէ քաղաքակրթութիւնն գտնել ստելի օտարամուլութեան եւ անտարբերութեան, սին պահուճանաց, կապկային նմանողութեանց եւ օտար լեզուաց գործածութեան մէջ :

Այս նկատողութիւններէ յետոյ, կ'անցնիմ ըստ կարելւոյն մօտէն ծանօթացնել կանանց կրթարաններն ի Գերմանիա :

Կանանց կրթարանք կնոջ կրթութիւնն միակ կէտ ունենալով հանդերձ, կը տարբերին ի միմեանց աւանդեալ ուսումներու առաւել կամ նուազ բարձրութեամբ :

Այն Գերմանուհւոյն որ կը պատրաստուի մօր համեստ կոչման, կարեւոր չեն ի հարկէ բարձրագոյն ուսումներ. մայրենի լեզուի եւ հայրենի պատմութեան հմտութիւն, երաժշտութիւն, անտեսագիտութիւն, կրօնք, պարզ տոմարակալութիւն կը բաւեն նմա : Մի հարուստ գործարանատէտի աղջըկան որ պլտի օգնէ իւր հօր նորա գործոց մէջ, ի հարկէ անհրաժեշտ են նաեւ թղթակցութեան գիտութիւնն, մի կամ երկու օտար լեզուաց հմտութիւնն, որպէս զի մայր լինելէ յառաջ կամ նաեւ յետոյ կարենայ իւր ստանձնած պաշտօնն անթերի լնուլ :

Եթէ կը պատրաստուի լինել դաստիարակուհի կամ ուսուցչուի մասնաւորաց քով կամ կրթարաններու մէջ, հարկ է, բաց ի վերոյիշեալ ուսումներէ, գիտնալ լիովին ընդհ. պատմութիւն, մաթեմատիք, ընդհ. աշխարհագրութիւն, բնական պատմութիւն, քիմեա եւ բնագիտութիւն :

Ահա ասպարէզներու այս տարբերութենէն կը հետեւի կանանց կրթարաններու տարբերութիւնն: Գերմանուհին, գերմանացի երիտասարդին նման, կ'անցնէ իւր առաջին մանկութեան օրերը մանկապարտէզին մէջ, ապա կը գնայ ագգային իգական վարժարանն, կից, ինչպէս առ մեզ, արական վարժարանին: Յետոյ կը մտնէ ըստ իւր ապագայ կոչման, կամ առեւտրական ակադեմեան կամ քննակոկիւռմն (ուսուցչուհի լինելոյ համար) կամ ֆոնսերվաթորիուռմն (երգչուհի կամ երաժշտութեան ուսուցչուհի լինելոյ համար) եւ կամ, եթէ կիմնագիւումի ընթացքն աւարտած է, աղջկանց յատուկ ինսթիթուտի մէջ, կը մանկէ Համալսարանն եւ ուսանողներու հետ կը ըէ բժշկութեան, իրաւագիտութեան կամ փիլիսոփայութեան դասերն:

Եւ մարդ որպիսի հիացմամբ կը լցուի տեսնելով այդ ուսանողներուն խումբն դասարանին մէջ, որ մեկուսացեալ ուսանողներէն, լուրջ եւ ուշադիր բրօֆէսօրին դասախօսութեան, կը նշանակեն սղաքրութեամբ նորա գլխաւոր մասերն: Մարդ ակամայ կ'սկսի մտածել կնոջ պատմութեան վերայ: Պիտի հասնէր վերջապէս այն օրն ուր մեք կինն, այդ տկար եւ վախուկ արարածն, դեռ ամենամեծ մասամբ մատնուած, այրին բռնութեան եւ ստրուկ նկատուած նորա ձողմանէ, կը տեսնեմք ազատադրուած. պիտի բարձրանայր վերջապէս մտաւոր զարգացման այս կէտին ուր կը մրցի այր մարդուն հետ: Մարդ կը յիշէ նաեւ, ընդհանուրէն տակաւ հեռանալով, հայ կինն, այդ մտաւորապէս օժտեալ կինն որ ծուռ առաջնորդուելով մարդուած է ուղիղ ճանապարհէն, որ գիւղին մէջ արարած մ'է լցեալ սոսկալի նախապաշարունակներով եւ քաղաքին մէջ թերակիրթ արարած մ'է, միայն արտաքուստ քաղաքակրթութեան շորերով պճնեալ:

Մարդ կը ցաւի եւ կը զայրանայ, երբ կը մտածէ հայ կնոջ թերութեանց վերայ սրբ ապականեցին եւ կ'ապականեն հայ ընկերութիւնն եւ կ'ըսէ իւր անձին. միթէ հարկ չ'ը բերել հոս մեր իգտսեւին ամեն դատակարգէ ներկայացուցիչներ որպէս զի տեսնէին եւ անձամբ համոզուէին թէ իւրեանց խորհելոյ եւ գործելոյ եղանակներն իրենց տարբեր են

աստ ի կիր առնուած եղանակներէն եւ թէ քանի մանրակրկիտ քննութեանց առարկայ են աստ ամեն ինչ որք առ մեզ հազիւ վարկադարազի ակնարկի կ'արժանանան :

Մեր գեղեցիկ սեռին ուսումնական կարծեցեալ դասն պիտի տեսնէր թէ Հիւկոյի բանաստեղծութիւններն չեն, ո՛չ այլ Համարթինի Կրածծիէլլան կամ Ռափայէլն որ կարենան գինքն կրթել, նա պիտի համոզուէր թէ այդ մեղի, ջլատիչ բանաստեղծութիւնը, մեղամաղձոտ, թոյլ, գործելոյ անկարող, հոգեպէս հիւանդ կիներ կը պատրաստէ որոց ցաւալի ազդեցութենէն չէ կարող վրիպիլ մի ամբողջ սերունդ : Այդ դասն պիտի տեսնէր թէ աստ, ի Գերմանիա, իւր համապատասխանող դասն որքան զգոյշ է իւր ունեցած ո՛չ թէ վերի վերոյ, այլ նոյն իսկ բաւականապէս հիմնաւոր գիտութիւններն ի հանդէս ածելոյ մասին, սպասելով միշտ իւր մտածմանց եւ քննութեանց վերջնական արդիւնքին : Այդ դասն պիտի տեսնէր թէ Գերմանուհիք սովոր չեն գրագիտաց եւ գրագիտահեաց անուններով շլացնել տղէտ ընթերցողն կամ ընթերցողուհին, հրապարակաւ յայտնել ուզելով թէ կարգացած ունին նոցա գործերն. այլ թէ երբ հարկն պահանջէ, կը գրեն միայն այնպիսի նիւթի վերայ զոր կարողացած են լաւ ուսումնասիրել : Այդ դասն պիտի տեսնէր վերջապէս թէ գլխաւորական գիտութիւնք, քաղցրացեալ մի բարոյալից եւ առնական բանաստեղծութեամբ, որքան նպաստած են Գերմանուհւոյն մտային զարգացման եւ թէ ինչ աղետաբեր եղած է Հայուհւոյն միջնադարեան չոր ու ցամաք միսթիկականութիւնն :

Հայ ընկերութիւնը մի սոսկալի քայքայումէ աղատելոյ համար մայրեր են հարկաւոր, մայրեր՝ սիրող իւրեանց լեզուին, հայրենիքին, հպարտ այն ազգայնութեան վերայ որում կը վերաբերին, մայրեր պատրաստ ամեն զոհողութեանց, մայրեր ներշնչող իւրեանց որդւոց ոգի անկեղծ, վեհանձն եւ ասպետական : Օտարի ձեռքով ջամբուած կրթութիւնն թոյն մ'է մեր իգական սեռին համար. այդ թոյնն այսօր միայն մեր աղջիկներն կը մահացնէ, վաղիւ պիտի մահացնէ, երբ ամուսնանան, իւրեանց կազմած ընտանիքներն :

Հեռի մեր տներէն այն օտարուհիներն որք մեծ գումարներ ստանալով թոթովել կուտան մեր զաւակայ մի քանի ֆրանսերէն կամ Անգլիերէն խօսքեր, որպէս թուրքերու :

Երբ հասնի այն օրն ուր մեր իգական սեռն իւրացուցած ունենայ մի էապէս ազգային կրթութիւն, իրաւունք պիտի ունենամք սպասել հայ ազգին մէջ մի ընդհանուր բարեշրջութեան :

ՎԻԷՆՆԱ

Վ.Ս.ՀՆՈՒՆԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԱՐՇԵՍՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԻՎՈՒԱՌՈՆ

ԱՌ ՎՍԵՄ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԷԾԷՆՏԻ ՆՈՒՐԵԱՆ

Վսեմաշուք Տէր. — Վերջին ժամանակներս, Հայութեան համար կատարուեցան աղիսալի դէպքեր, եւ արդիւնալի դէպքեր՝ ոյց մասնակցեցաւ Ձեր Վարչութիւնն: Ինչ պատիւ կ'ընէիք խօսիլ՝ մեր վերջին տնտեսական մէջ՝ այն երկու կարեւոր բաներուն վրայ, ոյց կը փափաքէիք տեսնել կատարումն Ձեր Վարչութեան օրով. Ձեր Վսեմութեան երկու փափագանաց մէջ էր Պատրիարքարանի վերակազմութիւնն եւ Արհեստանոցի մը հիմնադրութիւնն: Երբ Մանկավարժական Հանդիսի վերջին բաժնին մէջ ընթերցայ Ֆառանաի Հանրային կրթութեան եւ Դեղարուեստից Նախարարին ճառն ի հանդիսի բացման արհեստական կրթութեան ազգային դպրոցին Վուստօնի, յիշեցի Ձեր Վսեմութիւնն, որ վերջոյցած էիք՝ զայն հուսկ ուրեմն իրացնելու հաս-

սաւ կամօք՝ Ազգային Արհեստանոցի մը գաղափարն , եւ կը համարձակիմ ձօնել առ Ձեզ յիշեալ հառին մէկ կարեւոր մասին քարգմանութիւնն :

Ե. ՏԷՄԻՐԱԴԻՊԱՇԵԱՆ

Հեռի է ժամանակն ուր լա Շալօղէ՝ իւր դարուն ազատամիտ մարդոց մին ըլլալով հանդերձ՝ կը զարմանար թէ « ժողովուրդն իսկ ուսանել ուզէր » , եւ կ'ամբաստանէր « ըզ-Յիսուսեանս զի երկրին կործանման պատճառ պիտ'ըլլային՝ կարդալ գրել ուսուցանելով այնպիսի մարդոց որք պարտէին ուսանիլ միայն քերիչ եւ խարտոց գործածել : »

Ըստ իւր կարծեաց , « ընկերութեան բարօրութիւնն այնպէս կը պահանջէր որ ժողովրդեան ծանօթութիւնը իւր ըզբաղմունքէն անդին չանցնէին : Այն մարդն , որ իւր ստորին արհեստէն վեր բաներու կը ծանօթանայ , այլ եւս չը պիտի կրնայ քաջասրտութեամբ ու համբերութեամբ գործել այդ արհեստն : Ժողովրդեան մէջէն անոնց միայն հարկ է կարդալ եւ գրել գիտնալ՝ որք այդ արուեստիւք կ'ապրին կամ ոյց ապրուստին կ'օգնեն այդ արուեստք : »

Մենք բարեբաղդաբար փոխեցինք այդ ամենն : Արդէն 1795ի կառավարութիւնն հաստատուն ձեռամբ հրովարտակի մը մէջ գծած էր այն սկզբունքներն՝ ոյք պարսին նախադահել ժողովրդոյին կրթութեան : Կառավարութիւնն երբ կը պատուիրէր որ մարմնական կրթութեամբ զօրացնեն տղայոց մարմինն , երբ կը պատուիրէր որ « տղայք յաճախ տարուին ակոնատես ըլլալու համար արտերու եւ արհեստարաններու աշխատանց՝ իրենց տարիքին ներածին չափ » , միանգամայն կ'ուզէր կառավարութիւնն որ տղայոց աւանդուին տարերք գծագրութեան , աւանդուին գիտութիւններ ու լեզուներ , պատմութիւն ու բարոյականի ծանօթութիւններ :

Քանզի ի ըլստ աշխարհի ծնանօղ այն նոր ընկերութեան օրէնսդիրք հասկցած էին թէ՝ դաստիարակութեան մէջ ամեն բան իրարու կապակցութիւն ունի , եւ թէ անմտութիւն էր ուզել ձեռական արհեստից սահմանեալ արհեստաւորն յօրինել՝ առանց միանգամայն մարդն ու քաղաքացին յօրինելու :

Չէինք կրնար այնպիսի խմաստուն յղացում մ'անտեսել : Ջանացինք՝ ընդհակառակն՝ իրացնել զայն , բովանդակ մեր երկրին մէջ բազմապատկելով դպրոցներն եւ նախնական կրթութիւնն իւր ձրիութեամբ ամենուն մատչելի պարտաւորութիւն մ'ընելով :

Բայց միայն բարոյական եւ իմացական սեսականով չէ՛ որ արհեստավարժ գործաւորին (ouvrier apprenti) համար պարտաւորիչ ըրինք կրթութիւնն : Նախակրթարանին մէջ տրուած ծանօթութիւնք եւ այն ընդհանուր պատրաստութիւնն որ այդ նախակրթութիւնէն յառաջ կու գայ , ոչ նուազ հարկաւոր են արհեստական յարմարութեանց զարգացման :

Այն կրկին կրթութեան միացմամբ է՛ որ պիտի կրնանք ֆռանսացի գործաւորին պահպանել տալ՝ նոյն իսկ գեղարուեստի հետ հեռաւոր յարաբերութիւններ ունեցող արհեստից մէջ՝ այն գեղեցկի ճաշակն , այն անձնական զգացումն այն գոման եւ ստեղծման բնավրէն որք՝ ի հեծուկա միցման եւ դնոց խոնարհման՝ պիտ' ապահովեն յաւէտ մեր գործաւորին յաղթանակն :

Զուգընթաց քայլեցնել մտաւորական կրթութիւնն եւ արուեստական կրթութիւնն , այս է մեր արհեստական ուսուցման (enseignement professionnel) սկզբունքն . այսու կ'արդարանայ Հանրային կրթութեան նախարարութեան այն մեծ մասնակցութիւնն առ այս ուսուցումն :

Արդէն՝ 1882ի օրէնքն՝ այդ սկզբանց առաջին գործադրութիւն մ'ըրաւ , նախակրթարանին մէջ պարտաւորիչ հռչակելով ձեռական աշխատութիւնն ու գլխաւոր արհեստից գործեաց կիրառութիւնն : Այդ տրամադրութիւնն արդարեւ անկատար գործադրութիւն մ'ունի տակաւին : Այլ պիտի ներէք ինձ ըսել թէ՛ ատի մին է այն գլխաւոր առարկայից , ոյց մասնաւոր ուշադրութիւն կ'ընծայէ պաշտօնէութիւնս :

Անցեալ ամ ի Հաւր տեղի ունեցած ուսուցչական վեհաժողովէն յետոյ՝ տարւոյս ընթացքին մէջ ձեռական աշխատանաց ուսուցման տեսչութիւն մը հաստատեցի վերստին . յոյժ ձեռնհաս անձանց կողմանէ կատարուած քննութենէ մը յայտնուեցաւ թէ՛ ձեռական աշխատութեան այդ ուսուցումն

կարծուածէն շատ աւելի յառաջացած էր մեր վարժապետանոցներուն մէջ: Հետեւաբար, մեր վարժապետանոցներէն ձեռական աշխատութիւնն ընդ հոս պիտ'անցնի մեր նախնական դպրոցներուն:

Այդ ուսուցումն այժմէն իսկ կազմաւորուած է բարձրագոյն նախակրթարանաց մէջ: Իսկ կամ՝ արհեստավարժական դպրոցներու (écoles professionnelles ou d'apprentissage) մէջ, որք կան արդէն, ընդհանրապէս կանոն եղած է միմիայն ընդունիլ նախնական ուսմանց վկայագիր ունեցող սղաքներ: Ամեն պարագայի մէջ, դպրոցական դաստիարակութիւնն արհեստանոցին ուսուցման հետ կ'երկարաձգի:

Այսօր մեր բացած դպրոցն՝ ապա բացուելիք Առմանդիշ-ուի եւ վիւոզոնի նմանօրինակ վարժարանաց նման՝ սոսկ հանգամանքն ունի թէ, կրկին ուսուցումներն ալ մատաղ մանկութենէն կը սկսին հոն եւ զուգընթացաբար կը շարունակուին մինչեւ որ արհեստավարժ ըլլայ սղան:

Ապաստանարանն՝ (la salle d'asile) ֆռէպէլի եղանակին նորանոր կիրառութեամբ, նախակրթարանն՝ նախնական հրահանգօք ձեռական աշխատութեան, բարձրագոյն նախակրթարանն՝ ուր երկաթի ու փայտի աշխատութեան վրայ կու գայ աւելնալ ճարտարարուեստից մէջ կիրառեալ այլեւայլ մեքենայից ծանօթութիւնն ու գործածութիւնն, աստիճանաբար պիտի հրահանգեն սղուն մտաց հետ աչքն ու ձեռքն ալ, եւ զայն ընդհանուր կերպիւ պիտի պատրաստեն արհեստագործութեան:

Ապա, այս այլեւայլ աստիճաններէն անցնելէ յետոյ, պիտի կրնայ սղան իր դաւառին արհեստական պիտոյից յարմար աւելի մասնագիտական եւ աւելի արհեստագիտական կրթութիւն մը սկսիլ օգտակարապէս: Հանրային կրթութեան նախարարութիւնն յայնժամ պիտի հայցէ ձեռնհաս նախարարութեան՝ այն է՝ Առեւտրական եւ ճարտարարուեստական նախարարութեան գործակցութիւնն, եւ երկուքս ի միասին պիտի կազմաւորենք վստառօնի մէջ երկրին գլխաւոր ճարտարարուեստից արհեստավարժութիւնն՝ որպէս են թըղթագործութիւն, կտաւագործութիւն, մետաքսեղինագոր-

ծութիւն, կազմաւորելով նոյնպէս երկաթի եւ յախճապակիի ճարտարարուեստից արհեստավարծութիւնն ի վիռզօն եւ հիւսուածոցն յԱռմանդիէն :

Մանկավարժական հանդէս

40 ՊԼԷ

ԽՆԴԱՄՈՒԿ ԱՂԶԻԿԸ

Պ. Արփիար Արփիարեանի Կեանքի պատկերներուն (1) վերջինն Արեւելք օրաթերթին մէջ արտատպուեցաւ Տըփ-զիաի Մշակ ազգավիպակ օրագրէն : Այդ վիպակին մահագիրն էր Խնդամոյի աղջիկը, եւ վիպակին վերջերն առնուն յիշուած էր դպրանոց՝ Հիւծեալ աղջիկ վերնագրեալ մէկ եղբրերգութեանն առաջին տունին հետ : Ինձ հարցունցին՝ երբ յիշեալ բանաստեղծութիւնն հրատարակցի Շարժումի մէջ, մանաւանդ այսօր՝ Խնդամոյի աղջկան ընթերցմանէն յետոյ՝ կը հարցնեն ինձ թէ ո՞վ է Հիւծեալ աղջիկն, ո՞վ է Խնդամոյի աղջիկն, իրականութիւն է, ո՞րք է, անունն ի՞նչ է : Այդ հարցմանց այսօր կը պատասխանեմ՝ Յովհաննէս Սեթեանի հետագայ տալին հրատարակութեանն առթիւ :

(1) Կեանքի պատկերներու հեղինակն եւ Օրուան կեանքի հեղինակն իրարու օտար անձինք չեն : Արդ, պէտք է զիսնայ Հրազդան թէ Պուլկարական գործոց վրայ Սեփան Փափազեան էֆէնտի գրած յօդուածոց դէմ իւր հեղինակին՝ ցրտութեամբ, մանաւանդ թէ ցասմամբ կարդացուցան ամեն ճշմարիտ Հայու կողմանէ : Քանի որ խօսքն Արեւելքի վրայ է, կը ցաւիմ թէ Մեսրոպ Նուպարեան էֆէնտի գրած է հոն թէ՛ ես բառագիրք յօրինելու կատարելապէս անկարող կը ճանաչեմ նորայր Բիւզանդացին. այնպէս չէ. բանասիրական բարձր վիճարանութեանց լրջօրէն մասնակցելու անկարող կը ճանաչեմ յիշեալ բառագիրն, ոյր Ֆռանսահայ բառագիրքն յաւէս պիտ' ունենայ կարեւորութիւն եւ օգտակարութիւն : Բառագրոց առթիւ դիտողութիւն մ'ալ առ Կենսագիրն օրուան. Հրազդան, որ մեր հագուազիտ օրիժիկեայ մտքերէն մին է, չափազանց օրիժիկեայի կը յայտնէ՝ կարծեմ՝ գրելով կամ իմացնելով թէ գրագիտաց ներքին չէ դասել կամ գրադասել բառագիրներ ու բառագիրքներ, ուրեմն ի՞նչ ներքին է գրագիտաց. Արեւելք ծախսեմ...

Հիւժեակ աղջիկն՝ հեռաւոր ազգականացս մին է, մօտաւոր ազգական Սեթեանին։ Երգեալ ու վիպեալ, բարեբաստիկ ու չարաբաստիկ այն էակն՝ Սոսնց փուշի վարդ Տիւրքին անձնական մէկ հերքումն էր՝ սոյն առածն առնելով բարոյական իմաստով. Գեղեցիկ էր՝ առանց չար ըլլալու։ Հայր ու մայր չունէր. որք էր, մէկ բառով, աղիողորմայն բառովն ըսենք. այլ կը խնդար, կը խնդար միշտ, ամենէն զգայամոլներն իսկ զինաթափ ընելու հրեշտակարին խնդումով մը կը խնդար. անտի խնդաւորի աղջիկ անունն՝ որ Արփիարեանի վիպակին մէջ իրեն կը տրուի. վէպին մէջ բնականօրէն՝ ուրիշ քանի մը բաներու հետ՝ փոխուած է բնականօրէն ալ աղջկան։ Հասքէօյ չէր բնակեր, այլ Օրթաքէօյ, ուր պարտէզով մը միայն կը գատուէր Կեսնիսի պաշկերներուն հեղինակէն, ոյր ընտանեօյ բարուց վրայ գովեստ յար կը կարգար Մարիամ։ Մարիամ, այս էր հիւժեակ աղջկան տնունն. հիւժախտն իւր տարաբաղդ մօրմէն կը ժառանգէր, այլ իւր անունն ուղղակի՝ կրնանք ըսել՝ կը ժառանգէր Աստուածամօրմէն — այնքան էր սրբախայլ Մարիամ Արածածեան։ Իբրեւ եղբայր կը սիրէր Սեթեան բանաստեղծ եղբարքն եւ զիս. եւ թերեւս այդ էր միայն իւր երջանկութիւնն, այսինքն բանաստեղծներու ընտանիքի մը մէջ ծնած ըլլալն։ Յովհաննէս Սեթեան այն նամակին մէջ՝ որով ինձ կը յղէ հետագայ ողբն՝ այդ տաղին համար կը գրէ. . . . «մեր խեղճ Մարիամին յիշատակին ուղղեալ, որ ի կենդանութեան կը խնդրէր յինէն սղբալ զինքն երբ մեռնէր։» Խեղճ Մարիամն այդ խնդիրքն ինէ չըրաւ, թերեւս զիս նուազ տեսնելուն, ինձ նուազ մօտաւոր ազգական ըլլալուն համար։ Այլ ես մահուանէն յառաջ ինքնայորդոր ողբացի գայն, 1884ի աշնան սկիզբն, երբ բժիշկն յայտարարեց թէ հոգեվարն սկսած է հիւժեակ աղջկան։ Օրհասն երկարեցաւ մինչեւ գարուն, մինչեւ Մայիս, եւ Մարեմանուէր ամսոյն մէջ մեռաւ Մարիամ, իւր հոգեվարին մէջ անճառ յուզմամբ իմանալէ յետոյ թէ երգուած է, ողբացուած է յինէ. . . . Մեռաւ, եւ զեռ կ'ապրի մեր սրտոյ մէջ. եւ տարիներ յետոյ զեռ իր վրայ կ'արտասուեն, երէկ վէպի մ'առթիւ, այսօր տաղի մ'առթիւ։ Կը մրմնջեն ունանք

«Կուածծիւլլաւ . . .», ոչ զի Մարիամ՝ շնորհադեղ կուսան
անուս՝ բանաստեղծի մը համար մեռաւ, Տիգրանին, Օհանին,
Արփիարին կամ Եղիաին համար մեռաւ, այլ զի նա պատկեր
մ'էր աղուադոյն՝ Կուածծիւլլայի հանգոյն . . . :

Ե .

Ո Ղ Բ

Ի ՄԱՆ ՄԱՐԻԱՄ ԱԼԱՃԱՃԵԱՆԻ

ՀՕՐԱՔԵՌԱԴՄՍԵՐ ԻՄՈՅ

Նոր տարի մ'ալ ըսկրսանք, եւ տակաւին չեմ համոզուած
Թէ անդարձ դու մեկնեցար ի մէջ, ճիւղն հիւ Մարիամ :
Այլ այժմ անա արտասուք ջերմ ջերմ հոսին իմ աչերէն,
Արտասուք կէս ամէ ի վեր տակաւ լցեալ լաւան ուղղոյս .
Զի ասացիր. «Ողբն գիս, երբ որ մեռնիմ, ճիւղ Յովնաննես» .
Եւ մահու պատրասեցար այն անպատում արիւնքեամբ
Որով լի եմ հոգիներ, երբ զԱնմահին տեսնեմ ըզոյս :

.
Խեղճ որբ աղջիկ, դեռ մասալ մանկունք էինք, երբ զառաջինն
Եկանք առ ձեզ եւ եղբարքս, եւ տեսանք զեղ անդամոր :
Զքման գիշեր մ'էր. ասէին քէ որբ էիր մընացեր .
Բայց յիշեմ քէ ժպտէիր, այնչափ մատաւ էիր դու դեռ,
Եւ քրէիր իբրու հրեշտակ ար դեռ ողբալ չը գիտէ :
Շնորհ մանկական լընոյր քո դէմքն եւ քո շարժումնքն էին ազնիւ,
Եւ դեռ մատաւ մանուկ մ'էիր, եւ ժպտէիր խեղճ որբ աղջիկ :

* *

Եւ երբ մասալ բոյսըն մեծցաւ եւ եղաւ տունկ հասակագեղ,
Երբ զարգացան տիւ քոյին եւ սիրասուն եղար օրիորդ,
Սէրն էիր ամենեցուն, սիրք յուզուէին ի քո տեսիլ .
Եւ դրացունիք ասէին. «Ինչ բարի է, ճիւղ, այդ Մարիամ» .
Եւ բարեկամք ասէին. «Մարիամ ճշտափ գեղեցիկ է» :
Եւ ամենքն ալ հաւանէին քէ ազնիւ էր համայն քո անձն,
Անաղաւթ եւ անարատ ի պիղծ շնչոյ չարութեան :

Անմեղ էիր որպէս գառնուկ որոյ նայեացքն են արագրաւ,
Ըզգայուն, զըւարթաղէմ առ իսփոփումն ցաւոց:
Անսարակոյս ծընած էիր ժամու մը մէջ ուր ժպտահոծ,
Զըւարթ էին սիեզերք եւ պայծառ էր մեր արեգակն,
Եւ բռնունք երջանիկ ըզխանձարրովդ մամշէին,
Եւ սիրոյ, շնորհաց, գեղոյ մի փունջ եղած էր բնութիւն.
Ժամու մը մէջ որպիսի տեսնեն սակաւ յոյժ մահացում,
Յորում բարբառ անպատում լինի 'նդ այերբս լրսելի
Եւ յերազել տայ հոգւոց որ դողդողան երջանկութեամբ:

* *

Աւանդ, եւ այժմիկ ցուրտ հողոյն գիրկն ըզնեզ դրբին,
Յուրտ սեւ հողոյն, վան, Մարիամ, քո այն ձեռներ շուտաճափայլ,
Քո այն զըլուխ վարսագեղ որ վարդ մի էր ի մէջ վարդից
Զոր քաղել երթայինք ի պարտիզին Ալեմանաց...:
Վնայ մեզ. ոչ եւս ուրեմն, երբ դարձ առնէ նորոգ զարուն,
Երբ ծիլ եւ բոյր, սէր եւ կեանք, շլացմունք յուսոյ վերադառնան,
Ոչ եւս ուրեմն աղուոր հասակդ պիտի տեսնենք նազելի
Որ նեմէ բուրասանաց ընդ ծառուղիսն հովանաւոր:
Ոչ եւս պիտի համբուրեն հով զեփիւռներ երեկոյին
Քո այն նակաս նուրբ եւ ըզգօն որ երեւէր լի հանճարով,
Երբ ըզկեմաց խօսէինք եւ զխորհրդոց ապագային:
Ոչ եւս պիտի մըխիբարեն քո նայեացքներ լուսապայծառ.
Մեր անհասնում մորմոքներ ոյց չափ լըցաւ քո կորստեամբ:
Հոգեզըւարն դու ծաղիկ, այն ինչ փոքրած՝ եւ բօշնեցար.
Թռչուն սիրասարփիկ, եւ սրլացար, աւանդ, ի մէջ,
Վաղարարեամք քեւերով ծածկելով զլուխըդ վեսահար:

* *

Եւ մեք, երբ առաւօտ քրմագգեցիկ ծաւալի,
Կամ քէ մըշուտ երեկոյին, քեքեւ, փարի գկողիւք բլրոյն,
Եւ լրտեն ամենուրեք կեմաց ձայներ եւ շիջանին,
Եւ ամփոփին համազոյք գիշերափուն առ ի հանգիստ,
Դարձունենք մեր աչեր արտաուարոր ի ծագ հովսին,
Ուր այլազգ հանգչին մեռեալք եւ լրուորին է խորագոյն,
Անդամօր դարձունենք զաչս եւ ասենք «Ո՛հ, հօր ես, Մարիամ»:

Օրբափէոյ. 16 Յունվար 1886.

Յ. ՍԵՐԵԱՆ

ԲՕԼ ՊԷՌ

Ամսոյս 30ին (Ն. Տ. Նոյեմբեր 11) Բարիզէն հասած հեռագիրն՝ որ կը դուժէր ԲՕԼ Պէռի անակնկալ մահն՝ ի սուգ համակեց այն աղքայիններն, ոյց համար մտաւոր հայր մ'էր հանգուցեալ գիտունն: Հազուադիւս են ԲՕԼ Պէռի նման անձնաւորութիւնք: Իւր գիտութեամբ իննեւտասներորդ դարուն մարդն էր, իւր իմաստասիրութեամբ ապագային մարդն, եւ իւր հայրենասիրութեամբ ներկային մարդն, ներկայ վայրկենին Յռանսացին էր ԲՕԼ Պէռ: ԲՕԼ Պէռի գիտական հետազօտութիւնք երբեք իրեն մոռցնել չը տուին իւր ազգն. ԲՕԼ Պէռի բարձր աշխատութիւնք երբեք իրեն մոռցնել չը տուին մանկութիւնն: Ապրեցաւ աղքին համար, ապրեցաւ գիտութեան համար, ապրեցաւ մանաւանդ կրթութեան համար, մանկութեան համար, այսինքն Յռանսայի ապագային համար: Մեծ ուսուցիչ գիտութեան, մեծ նախարար եղաւ կրթութեան. Բարիզի գիտութեանց կաճառին անդամն ու գիտութեանց Համալսարանին դասաւորուն, Յռանսայի հանրային կրթութեան նախարարն, այո՛, խոնարհեցաւ տղայոց համար, փոքրիկ տղայոց համար գրել գիտական դասագիրքեր, մինչ միւս կողմանէ զարգացելոց համար ալ ամ ըստ ամէ կը հրատարակէր իւր Գիտական հանդեսներն (*Revue scientifique* *) եւ այլ գիտական գործեր. եւ այդ երկու տեսակ աշխատութեանց մէջ ալ այն չքնաղ Յռանսացին նպատակ ունի իւր հայրենեաց ըւսաւորութիւնն: Առաջին տարիէն սկսեալ կարգացած եմ այն Գիտական հանդեսներն, ուր կը սլատկերանար պայծառ բանիւք ու գեղայարմար նկարուք գիտութեան զարգացումն իւր ամեն ճիւղերուն մէջ. իսկ գրասեղանիս վրայ կը կենան միշտ մանկանց համար սլատրաստած գիտական այն ընտիր դասատետերն, ոյց սլատկերներուն մէջ յուզմամբ կը տեսնէ մարդ գիտութեան մեծ վարդապետն՝ իննամեայ մանուկներէ չըջապատուած՝ որք կախուած են իւր շուրթերէն, որպէս Գրիստոնէականաց սլատկեր-

(*) Կամ մանաւանդ իւր *սնօրէնութեան* ներքեւ կը հրատարակէր:

ներուն մէջ կը տեսնուի կրօնից մեծ վարդապետն ի մէջ մատաղ մանկուոյն՝ որ աստուածամարդոյն թեւերէն են կախուած : Սոցա համար, հազիւ մարմին է Յիսուսի փափուկ ձեռքն՝ որ կը յածի գգուողիւր իրենց խարտեալ գլխոց վրայ . իսկ Բօլ Պէռին ունկնդրօղ անտիական ուսանողք գիտէն թէ՛ ոչ միայն մարմին է գիտուն ուսուցչին բերանն, այլ եւ մարմին է խօսքն՝ որ անտի կ'ենէ, թէ մարմին է օգն ալ՝ որ անտեսանելի թէեւ՝ այլ իրենց վրայ 10,000 հազարաւրտաւ կը կըշռէ :— Մանկուին այն այժմ կ'արտասուէ . Ֆռանսա ողջոյն, մարդկութիւնն ողջոյն կ'արտասուեն այժմ մեծարեալ եւ սիրեցեալ Բօլ Պէռի վրայ, ուսուցչին վրայ, գիտնոյն վրայ, գրադէտին վրայ, իմաստասէրին վրայ, երեսփոխանին վրայ, նախարարին վրայ, ներկայացուցչին վրայ, Ֆռանսացիին վրայ :

Ա՛հ, չը գիտէի թէ յաջորդ յունուարին ոչ եւս պիտ'ըլլար . չը գիտէի թէ սիրեցելոյն չը պիտի յոյժ յամենար միանալ հողոյն տակ, երբ ներկայ տարւոյս Շարժման Յունուար ամսաթուոյն մէջ կը թարգմանէի Կամպէտդայի վրայ Բօլ Պէռի դամբանականին հետագայ հատուածն ոյր վերջին խօսքն՝ այնքան ճշմարիտ առիւծին համար՝ իրաւամբ այսօր արծուին ալ վրայ պիտի կրկնուի . «Եղնէ, բանս ահա եւ արտասուս ի վերայ տապանիդ հեղումք, մինչ բազումք ի մէնջ գոռոզանային զմտաւ ածեալ թէ՛ ի լրումն իւրեանց ճակատագրաց՝ ձայն քո պերճախօս տալոց էր նոցա զգերագոյն ողջոյնն հրաժեշտի : Յաւուր միում, ժպտիւ եւ արտասուօք, գխոստումն զայն խոստացար ինձ դու : Դառն հեղնութիւն : Նախ դու չուես չարաբաստ, եւ որ ինչ յիս է լաւագոյն, եւ իմեղ լաւագոյն, արդ ահաւասիկ ի շիրմիդ կնքեցաւ : Գիտասցէ գէթ ամենայն ոք թէ քանի՞օն սիրեցար եւ քանի՞օն սիրեցեր : Ոչ անօգուտ ինչ ի փառս քո լիցի ասել թէ չեղեր դու միայն մեծ : »

Ե .

Ա.Զ.Գ. — Պատիւ ունինք իրենց պարտաւորութիւնն յիշեցնել մեր դաւառացի բաժանորդներէն անոնց, որք մինչեւ ցայսօր իրենց բաժանորդագլինն յղած չեն առ Տնօրէնութիւնս :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՏՆՏԵՍ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

ՆՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՌՇԻՆ ԹՈՒՈՅՆ

Առաջին խումբ	Ե
Կործակցութիւն	ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ
Տան ծախուց կարգադրութիւն	ՅԱԿՈԲ ԱՐՇԱԿ
Տան ելմանցոյցի վրայ	Ե
Թէ օրն ինչպէս անցընելու է	ՅԱԿՈԲ ԱՐՇԱԿ
Տնտեսագիտութեան ժողովրդական դասեր	Ե
Տուն, փոքրիկ Գէորգին արօթին	Ե
Բարեհետութիւն հագուստի	ՅԱԿՈԲ ԱՐՇԱԿ
Զը վայրեր	*
Պիտանի հարցումներ	ՅԱԿՈԲ ԱՐՇԱԿ

Արեւելեան Տնտեսական Միութեան տոյն ամսաթերթին տարեկան բաժանորդագիրն է միայն 10 դանեկան. իւրաքանչիւր թիւն՝ որ երկրագունտի համաջամի 16 երեսէ կը բաղկանայ՝ կը ծախուի 40 փարայ: Բաժանորդագրութեան տեղին է Դաշարիա, Քիւրեկճիկեր, Զիվեր պէյ խան, թիւ 15:

ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆ

Երբեմն Մասիսի եւ Լոյսի Խմբագիր Տ. Բիւզանդ Պօղոսեան՝ մեր լրագրողի մասնաճիւղին ողբալի կացութեան պատճառաւ սոյն ասպարէզէն հեռանալու հարկադրուած Պօլիա Չաղմաղճըլար եօդուչու գրատուն մը բացած է, եւ յիշեալ գրատան մէջ հաստատած է Ընթերցարան մը, ուր ամէն տեսակ գրեան կը հայթայթուին մատչելի շաժանորդագրութեամբ: Կը յարգորենք մեր ընթերցողներն որ օգուտ քաղեն սոյն ընթերցատունէն, միանգամայն եւ քաջաբերէն նախկին խմբագիր մը՝ որ ծառայած է հանրային գործին:

ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիէլ Էժէնի Էզնաեան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթըր	»	Գ. Էժէնի Մոլսոլաքեան (Mr. K. Moldo-
		vack 36 Range Road, Alexander Park.
		Manchester.
Վարնա	»	Կարապետ Էժէնի Յովսէփեան
Կարին	»	Յակոբ » Համաձեւեան
Ալեքսի Բ. Հիսար	»	Սմբատ » Դաւիթեան
Սթամբուլ	»	Յարութիւն » Բարունակեան
Մարսե	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնթապ	»	Վահան » Քիւրճեան
Մուս	»	Մկրտիչ » Սարբեան
Վան	»	Մարկոս » Նաթանեան
Քղի	»	Աւետիս » Քաջբերունի
Եգիպտոս-Պահլէսթին	»	Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Մարգուան	»	Յովնանէս » Գոյանեան
Տաւրիզ	»	Մինաս » Քիւրճեան

Տնօրէնն ամեն ջոհեաւորի եւ շարք կէս օրէն լեւոյ կը գտնուի

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԵԼԸ

Քիզու փառա եօզուում , Շարք շարքը , վերին լարկ , քի 52

معروف عمومیه نظارت جلیله سلك رخصتیه لطیف او نشدد — رخصتنامه نومروسی ۴۳ سنه ۱۳۱۷ شباط ۲۱